

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1960.1.04>

RAHVALUULE KOGUMINE EESTI KIRJAMEESTE SELTSIS AASTAIL 1882—1891

V. MALK

Eesti rahvusliku liikumise ühe suurürituse — Eesti Kirjameeste Seltsi (EKMS) asutamisega 1872. a. oli loodud keskne organisatsioon ka eesti rahvaluule kogumiseks. Eesti folkloristika arengus tähistab EKMS kvalitatiivselt uut ajajärku: siitpeale algas ja arenes eesti rahvaluule ulatusliku, kollektiivse ja süstemaatilise, juba oluliselt teaduslikule tasemele jõudnud kogumise esimene etapp.

Kogumistöö juhiks seltsis aastail 1872—1881 oli J. Hurt, kes siin esmakordselt eesti folkloristika ajaloos hakkas ellu viima kollektiivse kogumise mõtet, mis oli üles tõstetud juba aastaid varem. 1876. aastast alates asuti EKMS-is rahvaluule süstemaatilise, kihelkonnaprindiipilise kogumise organiseerimisele. Kuni vaadeldava perioodi lõpuni haaras see kogumistöö ligi 60 kihelkonda ja sellest võttis osa umbes 140 kaastöölist, kelle hulgast kerkisid silmapaistvamatenä esile J. Jagomann (Räpina khk.), H. Krickmann (Viru-Nigula khk.), J. Peet (Viljandi khk.), J. Bergmann (Kolga-Jaani khk.), J. Orgusaar (Kolga-Jaani khk.), J. M. Sommer (Viru-Jaagupi khk.), Joosep Hurt (Sangaste khk.) jt.

Nimetatud perioodil pandi EKMS-is alus ka kollektiivse kogumistöö organisatsioonilistele printsiipidele, mida J. Hurt süvendas ja täiendas 1888. a. alanud rahvaluule suurogumise kestel. Avaldati esimesed üleskutsed-kogumisjuhendid, algas kogumistööst kokkuvõtete tegemine ja kogujate nimeline esiletõstmine seltsi koosolekutel, kujunes tihe kontakt Hurda ja kogujate vahel kirjavahetuse teel. Kogumist intensiivistas silmapaistvamatele kogujatele tasumaksimine. Teadlikult, kuigi mitte veel järjekindlalt ja küllaldase rõhutusega, hakati tähelepanu juhtima kogutava rahvaehtsate kirjanekule.

1881. a. lahkus J. Hurt Tartust, siirdudes pastoriks Peterburi Jaani kogudusse. Samal aastal lahkus ta koos oma poolehoidjatega demokraatliku suuna võidu tõttu ka EKMS-ist. Rahvaluule kogumine seltsis aga ei katkenud, vaid jätkus; J. Hurda asemel asusid kogumist juhtima teised.

Kui seltsi esimesel perioodil, s. o. kuni J. Hurda lahkumiseni, toimunud kogumistööd on juba varem mõnevõrra vaadeldud, siis viimase perioodi kohta leidub ainult üksikuid märkusi.¹ Nii pühendab O. Kallas oma nimetatud töös EKMS-i tegevuse teisel poolel toimunud kogumisele mõned read, märkides, et seda organiseerisid M. Veske ning J. Jõgever ja et 12 aasta jooksul kogutud materjal moodustavat Hurda kogus ainult kolm Jõgever-nimelist köidet. W. Reiman kõneleb lühidalt J. Jõgeverist kui seltsi vii-

¹ O. Kallas, Übersicht über das Sammeln estnischer Runen (Sonderabdruck aus der Zeitschrift Finnisch-ugrische Forschungen II 1). Helsingfors, 1902; W. Reiman, Kivid ja killud. Esimene osa. Tartu, 1907; F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. Tartu, 1932; E. Laugaste, Eesti kirjanduse ajalugu I. Eesti rahvaluule. Tartu, 1946; U. Tedre, Eesti rahvaluule kogumisest XIX saj. teisel poolel. «Edasi» 1953, 21. ja 22. aug.; Eesti kirjanduse ajalugu I. Tallinn, 1957.

mase perioodi silmapaistvamast töömehest, kogujatest aga nimetab ta ainsana V. Mäge Saaremaalt. Mõõdamines on V. Reiman peatunud ka rahvaviiside kogumisel seltsis, tõstes selle töö initsiaatorina esile A. Thomsoni ja viiside saatjana J. Orgusaart.

F. Tuglas on oma ulatuslikus monograafilises uurimuses osutanud rahvaluule kogumisele mõnevõrra tähelepanu ainult raamatu lõpus, kokkuvõttes. Pikemalt on ta peatunud Hurdalt seltsi rahvaluulekogude tagasinõudmisel, olukorda pärast Hurda lahkumist aga käsitleb väga lühidalt, märkides, et tema puudumine andis end seltsis peagi tunda. Ainsa nimena Hurda kõrval mainib Tuglas J. Jõgeveri ja kõneleb põgusalt ta «Eesti muinasajast».

Eesti nõukogude folkloristikas on E. Laugaste kirjutatud esimeses rahvaluule kogumise ja uurimise küsimusi käsitlevas ülevaates EKMS-ile pühendatud väike lõiguke, milles kõneldakse Hurda juhtimisel toimunud folkloristlikust tööst. Seltsi teise perioodi osas konstateeritakse lühidalt rahvaluulealase tegevuse vaibumist pärast J. Hurda lahkumist.

Ü. Tedre nimetatud artikkel lähemalt EKMS-i folkloristlikku tegevust ei käsitle, kuid seltsi teise perioodi kogumistöö organiseerijaist tõstab ta esile J. Kunderi ja peatub esmakordselt meie folkloristikas pikemalt tema 1886. a. avaldatud kogumiskaval.

Üsna lühidalt on seltsi osa rahvaluule kogumisel puudutatud ka 1957. a. ilmunud «Eesti kirjanduse ajaloo». Siingi kriipsutatakse alla J. Kunderi kogumiskava tähtsust, kuid tehakse ühtlasi põhjendamatu järeldus, et seda kogumiskava kasutas oma edaspidises töös J. Hurt.

Seega puudub meil ülevaade EKMS-i viimase perioodi kogumistööst. Käesoleva artikli ülesandeks ongi lähemalt käsitleda rahvaluule kogumist EKMS-i juhtimisel pärast Hurda lahkumist, s. o. aastail 1882—1891.

Rahvaluule kogumine EKMS-is aastail 1882—1885

J. Hurt lahkus EKMS-i presidendi kohalt 1881. a. augustis. Sellest peale jäi selts ilma senisest energilisest kogumistöö organiseerijast. Hurdale järgnenud uus president C. R. Jakobson juhtis küll juba oma esimeses presidendina peetud kõnes tähelepanu sellele, et seltsi uue juhatuse «kõige esimeseks ja tähtsamaks tööks» on rahvaluule publitseerimine ja kogumine, ning lubas need küsimused hiljem lähemalt kõne alla võtta.² Kuid 1882. a. märtsis suri ta ootamatult, suutmata asuda oma kavatsuste realiseerimisele.

C. R. Jakobsoni järel sai 1882. a. nii seltsi kui ka rahvaluulealase töö juhiks keeleteadlane ja folklorist M. Veske, kes juba 1870-ndatest aastatest peale oli kuulunud seltsi silmapaistvamate rahvaluulekogujate hulka, teinud mitmeid kogumisreise ning toonud neilt kaasa rohkesti rahvaluulet. Nende kogumisreiside aruannetes tõstis Veske esile rahvaluule väärtust ja propageeris kogumist, aidates seega omapoolselt kaasa seltsi taotlustele rahvaluule tähtsuse selgitamisel ja kogumismõtte viimisel laiemate hulkade teadvusse.

EKMS-i presidendiks oli Veske 1886. a. sügiseni, eemaldus aga seltsi tegelikust juhtimisest juba 1885. a. kevadsuvel, siirdudes stipendiaadina Ungarisse. 1886. a. asus ta elama Kaasanisse, mille tõttu pidi ka presidendiametit loobuma. 1886. aastast alates tegeles EKMS-i rahvaluulealase tööga peamiselt J. Jõgever.

Oma tegevuse ajal EKMS-is oli J. Hurt edukalt loonud rahvaluulesaatjate ülemaalist võrku. Tema lahkumisel see aga lagunes. Ka M. Veske hindas kõrgelt niisuguse võrgu tähtsust rahvaluule kogumise seisukohalt, pidas vajalikuks teda uuesti elustada ning värvata senise eeskujul igas kihelkonnas kaastöölisi — kogujaid. Seltsi eestseisuse 13. aprilli 1882. a. protokollist nähtub, et eestseisus oli otsustanud «igas kihelkonnas tegevaid raha ja vana vara korjajaid liikmeid nimetada, et seeläbi

² Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881. Tartu, 1881, lk. 31 (protokollide osa).

Seltsi töö kaunimine edeneks».³ Selts on vastava palvega pöördunud mitmete poole,⁴ sest maikuus on saabunud nõusolek kaheteistkümnelt isikult, kes soovisid hakata «vanavara» vastuvõtjaks kohapeal.⁵ Eestseisuse 4. ja 20. juuni 1882. a. protokollis on loetletud neid kogujaid,⁶ kuid lõplik nimekiri avaldati mõnede muudatustega seltsi 1882. a. aastaraamatu lõpus.⁷ Siit nähtub, et «vanavara korjamist oma hooleks on võtnud:

Tallinnas: kaupm. Th. Jaanwerk ja W. Linkgreim. Virumaal: kaupm. J. Tõnnisson Jõhvis ja Wehlmann Weike-Maarjas. Rakveres: loomade arst M. Treumann ja raamatu kaupm. G. Kuhs. Narvas: J. Pitsahl. Viljandis: Sakala toimetus. Viljandimaal: P. Ainson Holstres; H. Puchk Põltsamaal; J. Maeritz Tarvastus; H. Tõevälja Helmes. Võrumaal: G. Daniel Kanepis. Valgas: kooliõpet. H. Einer. Pärnus ja Pärnumaal: J. Toots; G. Jürgens; J. Jung. Tartumaal: J. Orgusaar Sangastes.»

See nimekiri jäi siiski ainult nimekirjaks. Selts omalt poolt ei teinud katsetki neid korrespondente kogumistööle ergutada ja seda tööd juhtida. Ka isikute valik näib olevat üsna juhuslik. Kõik nimetatud kuulusid küll seltsi liikmeskonda, kuid rahvaluule kogujatena tulevad neist käsitletaval perioodil arvesse ainult J. Wehlmann ja J. Orgusaar.

Rahvaluule kogumise ulatusest M. Veske presidendiks oleku ajal saame andmeid eelkõige seltsi koosolekute protokollidest, mis on avaldatud aastaraamatutes, aga ka eestseisuse käskkirjalistest protokollidest⁸ ning tolelaegsest kirjavahetusest.

Rahvaluule kogumist ajavahemikus 1882—1885 annab ülevaate tabel 1, mis on koostatud nimetatud allikate põhjal. Kogujad on selles esitatud aastate kaupa tähestikulises järjekorras.

Nagu näeme, oli nende aastate kestel tegemist 25 rahvaluulekogujaga. See arv pole lõplik, sest võib arvata, et koosolekutel ei mainitud kõiki rahvaluulesaadetisi. Pidevamate kogujate hulka kuulusid ainult J. Orgusaar, M. Leppik ja J. Ott, kahel korral on seltsile toonud materjali ka J. Kunder. J. Orgusaar, kes 1870-ndatel aastatel oli Hurda silmapaistvamaid kaastöölisi, saatis 80-ndatel aastatel oma materjalid kõik EKMS-ile. Teistest seltsi varasemast perioodist tuntud kogujaist kohtame siin veel J. M. Sommerit, J. Jagomanni ja J. Muhlit, kuid nende saadetised on nähtavasti üsna juhuslikku laadi.⁹ P. Koiduga, kes 1878.—1883. a. oli õpetajaks Jõhvi kihelkonnakoolis, olid M. Veskel kujunenud sidemed juba varem.

Nagu tabelist nähtub, on laekunud rahvalaule, -jutte, vanaõnu, kõnekäände, rahvausundilist ja kombestikulist materjali ning rahvaviise. Arvuliselt on kogutud materjali hulka raske kindlaks määrata. Rahvalaulude osas, kus esineb kõige enam arve, võib umbkaudu arvestada üle 300 numbri. Suuremaks saadetiseks on Kursi kihelkonnast kogutud laulud. K. Krohni koostatud eesti rahvalaulude registrist nähtub, et Kursi kihelkonnast Härjanurme vallast on 135 laulu saatnud A. Murd.¹⁰ Kuigi meil pole rohkem andmeid, võiks laulude arvu ja saatmiskoha järgi siiski arvata, et tegemist on ühtede ja samade lauludega.

Tabelis märgitud saadetised on aga peaaegu kõik kaduma läinud, ilmselt koos M. Veske koguga, millest suurem osa teatavasti pole säilinud. Üldse tuleb märkida,

³ KM KO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käskkirjade osakond), f. 15, m. 1:1, lk. 39.

⁴ KM KO, f. 14, m. 7:1.

⁵ KM KO, f. 14, m. 3:8.

⁶ KM KO, f. 15, m. 1:1, lk. 45.

⁷ EKMS-i aastaraamat 1882. Tartu, 1883, lk. 48 (protokollide osa). Sama nimekiri on avaldatud ka EKMS-i aastaraamatus 1883. Tartu, 1884, lk. 114.

⁸ KM KO, f. 15, m. 1:1.

⁹ J. M. Sommer näit., olles seltsi liige ja võttes selle tegevusest ka osa, saatis Kose khk-st kogutud väärtusliku laulumaterjali (216 l.) 1887. a. ometi J. Hurdale.

¹⁰ KM RO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond), K. Krohni eesti rahvalaulude register Veske, Kreutzwaldi jt. kogude kohta, lk. 74—81. Sama saadetise 12 eepilisest laulust on K. Krohn teinud ka koopiad. Veske kad., lk. 139—162.

Tabel 1

Rahvaluule kogumine EKmS-is aastail 1882—1885

Aasta	Koguja	Koht	Kogutud rahvaluule
1882	*H. Lemberg [A. Murd] J. Orgusaar *J. Rothberg «Üks neitsi»	Lelle, Kärü Kursi Kuigatsi, Võisiku Haljala —	«12 vana laulu» «130 vana laulu» «kimp vanasõnu» rahvalaule «peale 20 rahvalaulu»
1883	J. Bleyer P. Koit J. Kunder K. Krimm H. Laan H. Masing °J. Muhli J. Orgusaar J. Ott *°A. Reiska *J. M. Sommer	Tartu Jõhvi [Rakvere] Kodavere Kõo — [Nõo] [Sangaste] Kolga-Jaani Virumaa —	«laule» «rahvalaule» «teatusi vana Eesti pühadest» «teadusi vana Eestlaste tähtpäevadest» «laule» «mõned laulud» «rahvalaule ja vanu juttusid» «41 viisi» «teadusi vana Eestlaste tähtpäevadest» 15 rahvalaulu rahvalaule
1884	Hansen J. Jagomann J. Kunder M. Leppik (3 ×) Martinson J. Mäesepp C. Nurk (2 ×) J. Orgusaar (3 ×) J. Ott (2 ×) J. Parts H. Saadu	Pärnumaa [Räpina] [Rakvere] Järva-Madise, Koeru Alatskivi [Tartu] Kursi Kuigatsi Kolga-Jaani Arula Audru	«teadusi ebausku kombetest» «teadusi vanast usust» «ebausku kombetest Rakvere ümber» rahvalaule ja «muid Eesti rahva mälestusi» «rahva laulu viisid» «käsikirja nõidusest...», kus ka mõistujuttusid ja laulusid sees» «vanu teadusi»; «vanast usust ja kombetest» «4—5 Eesti rahvalaulu viisi»; «vanu jutte ja vana kombete teadusi»; «6 lauluviisi» «teadusi endisest rekruti püüdmisest»; «vanu teadusi» «vanu jutte ja vana kombete teadusi» «teadusi vanast usust»
1885	[K. E.] Sööt [T.] Lepik	Tartu Võisiku	«laulusid... rahva suust» «ühe laulu Eesti metsajumalast»

* Andmed on saadud kirjavahetusest.

° Käsikirjaliste protokollide andmetel.

Muud andmed pärinevad seltsi aastaraamatutes avaldatud koosolekuprotokollidest.

et M. Veske oli materjalide korraldajana ja säilitajana lohakas, kaugeltki mitte võrreldav J. Hurda ja J. Jõgeveriga.

Vähetest säilinud materjalidest leidub Hurda kogus osa M. Leppiku poolt 1884. a. saadetud rahvalaule.¹¹ Saadetisel leidub märge, et see on kingitud EKmS-ile «küinla kuul 1884». Siin on 59 head rahvaõhtsat üleskirjutust regivärsiliste laulude mitmest liigist — orjus-, vaeslapse-, nekruti-, pulma-, abielu- ja armastuslaule, kiigelaule ja laule laulust, tavandi-, mängu- ja lüroepilisi laule. Laulude kõrval leidub siin ka mõni punkt uskumusi.

¹¹ KM RO, H II 65, 237—298.

Kuidas see seltsile kuuluv saadeti Hurda kogusse sattus, pole selge. Võib oletada, et selle saatis Hurdale K. A. Hermann, seltsi abipresident.¹² Samuti on võimalik, et need materjalid mingil põhjusel olid sattunud kellegi kolmanda kätte, kes nad hiljem, arvatavasti pärast seltsi sulgemist, Hurdale saatis.¹³ Nii on näit. Hurt ühe osa M. Leppiku poolt 1885. a. seltsile kingitud materjalidest, nimelt kombeid, uskumusi ja nõiasõnu, saanud alles 1900. a. V. Reimanilt, kes need oli leidnud J. Jungi paberite hulgast, nagu näitab Hurda enda käega käsikirjale tehtud märge.¹⁴

J. Oti kogutud rahvaluulest on Veske paar näidet avaldanud tema enda asutatud ja 1884.—1885. a. toimetatud ajakirjas «Oma Maa». Leiame sealt hea «Ölle laulu» («Humal õikus, käbi kärkis») ¹⁵ ja kaks juttu lapse vahetamisest.¹⁶

Säilinud on ka H. Saadu väike saadeti, millest kõneldi 1884. a. seltsi koosolekul ja mis sisaldab nõiasõnu ja mõne punkti uskumusi. See saadeti leidub dateerimatuna EKMS-i kogus.¹⁷

Võisiku valla peremehe T. Lepiku saadeti laulu «Eesti metsajumalast», mis teelikult kujutab endast hundiloitsu, tõi Veske ära «Oma Maas» avaldatud kirjutises «Vanast usust»¹⁸ ja hiljem pikemas töös «Vana Eestlaste palved metsajumalatele».¹⁹ T. Lepiku saadeti laul sai Veske iseäralise tähelepanu osaliseks selle tõttu, et ta sisaldas Veskele kui tollal vanade eestlaste usundi küsimustega tegelevale uurijale vajalikku materjali.

Sellega piirdubki Veske presidendiks oleku ajal kogutud rahvaluule säilinud osa.²⁰ M. Veske ise viibis 1882. a. augusti teisel poolel oma järjekordsel — arvult viiendal — kogumisreisil. Selle toetuseks anti talle eestseisuse otsusel EKMS-i poolt 20 rbl. ja laenuks sama suur summa.²¹ 30. augusti koosolekul esines Veske reisiaruandega.²² Kogumiskäik oli toimunud Haljala kihelkonda Kandle valda, kus objektideks olid kolm laulikut. üks neist — Veske sõnade järgi paremaid laulikuid —, kes «teadnud kõige paremaid Eesti rahvalaule».²³ Selle lauliku repertuaarist tõstis Veske esile «Salme laulu», millest esitas mõned osad.²⁴ Laul huvitas Vesket eriti kui üks «Kalevipoja» «Salme laulu» variante. Lisaks sellele tõi ta kogutud lauluvarast näidetena armastuslaulu (algusvärsiga «Minu peigu Peibesessa») ja looduslaulu (algusvärsiga «Sünnib olla orjal uhke»)²⁵.

Veske ei kõnelnud lähemalt, missugustelt laulikutelt, kui palju ja milliseid laule ta sai. Kogumisreisil oli talle tõhusaks abiks olnud Rakvere kooliõpetaja J. Rothberg, kes hiljemgi jätkas samas Kandle vallas laulude üleskirjutamist.²⁶ Nagu selgub Rothbergi kirjast Veskele²⁷ ja ka Krohni laulukoopiatest,²⁸ oli ta üleskirjutusi teinud kahelt Kandle valla laulikult — Leena Akerilt ja Anu Veervaldilt. Rothbergi kõnesolevast kirjast nähtub, et Anu Veervaldilt, kes elas Kandle mõisas, oli oma augustikuu reisel

¹² On andmeid, et K. A. Hermann on seltsile kuuluvat rahvaluulet Hurdale saatnud. — F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, lk. 398.

¹³ Leppiku saadeti on Hurt köitnud koos XX saj. algult pärinevate materjalidega.

¹⁴ KM RO, H II 65, 299.

¹⁵ «Oma Maa» 1884, nr. 8, lk. 190 ja 191.

¹⁶ «Oma Maa» 1885, nr. 2, lk. 62.

¹⁷ KM RO, EKS 4°, 195—196.

¹⁸ «Oma Maa» 1885, nr. 4, lk. 108.

¹⁹ EKMS-i aastaraamat 1884 ja 1885. Tartu, 1886, lk. 4.

²⁰ Sellele tuleb veel lisada Martinsoni kogutud rahvaviisid (vt. lk. 69).

²¹ KM KO, f. 15, m. 1 : 1, lk. 48.

²² EKMS-i aastaraamat 1882, lk. 16—18 (protokollide osa).

²³ Sealsamas, lk. 16.

²⁴ Sealsamas, lk. 17.

²⁵ Sealsamas, lk. 17 ja 18.

²⁶ «Sakala» 1882, nr. 27.

²⁷ J. Rothberg — M. Veskele 20. okt. 1882. — KM KO, f. 149, m. 11 : 43.

²⁸ KM RO, Veske kad., lk. 45—57.

rahvaluulet saanud ka M. Veske. Kes aga olid teised laulikud ja milline oli nende laulurepertuaar, on teadmata.

Vaadeldaval perioodil toimunud rahvaluule kogumist käsitledes ei tohi märkimata jätta veel üht olulist momenti. Nimelt kõneldi 1883. a. EKmS-i 21. juuni koosolekul esmakordselt seltsi ja eesti folkloristika ajaloos pikemalt eesti rahvaviiside kogumise vajadusest. Samal koosolekul esines ettekandega «Eesti lauluviisidest» A. Thomson,²⁹ Valga seminari juhataja ja rahvamuusika innuka viljeleja J. Cimze õpilasi, tollal õpetaja Peterburi saksa gümnaasiumis. A. Thomson rõhutas oma sõnavõttus, et ka eesti muusikakultuur peab põhinema rahvamuusikale ning mõistis hukka selle, et eestlased ikka veel teiste rahvaste laulusid laulavad. Sellepärast olevatki vaja kiiresti asuda eesti rahvaviiside kogumisele. Kogutud materjale kavatses ta hiljem publitseerida koos helilooja J. Kappeliga, kes tollal töötas samuti Peterburis.

A. Thomson lähtus seega C. R. Jakobsoni poolt juba 60-ndatel aastatel esiletõstatud rahvusliku muusikakultuuri arendamise põhimõtetest. Oma seisukohta selgitas ta lähemalt järgmisel aastal «Oma Maas» ilmunud artiklis «Rahva lauluviiside tähtsusest».³⁰ Sedagi kirjutist kannab mõte, et rahvaviis on kõikide rahvaste heliloojate kunstiloomingu aluseks ja et iga rahva helilooming peab välja kasvama oma rahvamuusikalisest baasist. Ta rõhutab, et seni on veel lubamatult vähe eesti rahvaviise kogutud. «Pane siis kätt külge, korja rahva viisid ja saada neid «Oma Maa» toime-dusele,» kutsub A. Thomson kogumisele oma artikli lõpus.³¹ Kogutud viisid pidi M. Veske kui «Oma Maa» toimetaja edasi saatma temale. Hiljem pidid need minema säilitamiseks EKmS-i kogudesse.

A. Thomsoni üleskutsele 1883. a. seltsi koosolekul reageeris peatselt J. Orgusaar. Juba sama aasta 14. novembri koosolekul teatati, et ta on saanud 41 rahvaviisi, mille eest koosolek teda koguni püstitõusmisega tänas.³² Ka järgmisel aastal märgiti paaril koosolekul, et kooliõpetaja Orgusaar Kuigatsist on toonud rahvalaulude viise.³³

1883.—1884. aastaga dateeritud Orgusaare viise pole säilinud. Olemas on küll 1874. a. arvu kandev saadetus, mis koosneb 48-st numbrist ja asub EÜS-i kogus.³⁴

1884. a. nimetati rahvaviiside saatjana ka Martinsoni Alatskiviilt.³⁵ Tema viisid (1883. a. kogutud) on samuti säilinud EÜS-i kogus.³⁶

Sellega rahvaviiside kogumine EKmS-i kaudu piirduski. Laiemat vastukaja A. Thomsoni üleskutsed ei leidnud ja ka seltsi poolt ei tehtud midagi viiside kogumise edasiseks propageerimiseks. A. Thomson ise avaldas 1884.—1885. a. «Oma Maas» 17 rahvaviisiseadet.³⁷

Veske juhtimisel EKmS-is toimunud kogumistööd ei saa kaugeltki võrrelda eelnenud perioodiga. Ta ei suutnud rahvaluule kogumise organiseerimist hoida Hurda-aegsel tasemel. Senine kogujate võrk oli lagunenu, uut aga ei suudetud enam luua, vaata-mata headele kavatsustele. Pidevat kontakti kogujatega polnud, mistõttu saadetusid olid enamasti ühekordsed. Ei avaldatud ka mingit kogumisjuhendit-üleskutset.

Et rahvaluule kogumine oli soiku jäämas, seda nägid teisedki EKmS-i juhtivad tegelased, eelkõige J. Jõgever ja J. Kunder, kes mõlemad püüdsid seda virgutada kogumiskavade avaldamisega.

²⁹ EKmS-i aastaraamat 1883, lk. 96.

³⁰ «Oma Maa» 1884, nr. 8, lk. 184—186.

³¹ Sealsamas, lk. 185.

³² EKmS-i aastaraamat 1883, lk. 101.

³³ EKmS-i aastaraamat 1884 ja 1885, lk. 83 ja 85.

³⁴ KM RO, EÜS X 230—233.

³⁵ KM RO, EÜS IV, 494—496.

³⁶ Sealsamas, lk. 84.

³⁷ Eesti laulu kimbukene I. «Oma Maa» 1884—1885, lk. 121, 122, 124, 143, 166, 167, 192, 231, 232. 1888. a. alates hakkas K. A. Hermann organiseerima rahvaviiside kogumist paralleelselt Hurda alustatud rahvaluule suurkogumisega.

Rahvaluule kogumine EKMS-is aastail 1886—1891

Pärast M. Veske lahkumist EKMS-i presidendi kohalt ja kodumaalt jäi seltsi rahvaluulealase töö juhtimine kahe mehe — J. Jõgeveri ja J. Kunderi — õlgadele. Esimene neist tegeles sellega kuni seltsi tegevuse lõpuni, J. Kunder aga suri juba paari aasta pärast.

J. Jõgever (1860—1924) astus EKMS-i liikmeks 1881. a. Ajavahemikul 1883—1887 õppis ta Tartu ülikoolis slaavi keeli ja kirjandust, olles 1884.—1889. a. ühtlasi ka H. Treffneri gümnaasiumis vene keele õpetajaks. 1885. aastast alates kuulus Jõgever EKMS-i juhatusse, algul raamatukoguhoidja abina, 1887. aastast peale kirjatöömehena.

1886. a. avaldas J. Jõgever «Oma Maa» esimeses numbris ulatusliku kava rahvaluule kogumiseks.³⁸ See kandis pealkirja «Hea nõu kooliõpetajatele, kooliõppijatele ja igale teaduse sõbrale». Kui Hurt oli oma üleskutsed adresseerinud kõige laiematele rahvahulkadele, paludes võimalikult kõiki sellest tähtsast üritusest osa võtta, siis Jõgeveri kogumiskava oli mõeldud sootuks kitsamale ringile — eesti haritlaskonnale. Ühtlasi rõhutas Jõgever, et rahvaluulet tuleb koguda «õpetatud meeste» jaoks, tõstes seega esile rahvaluule kui teadusliku uurimisobjekti tähtsust. Kogutud materjali palus ta saata «EKMS-i presidendi hra Hugo Treffneri kätte», kes 1886. a. oli tegelikult küll veel abipresident, kuid Veske äraoleku tõttu täitis presidendi kohuseid.

Kogumiskava koosnes neljast osast: «1) Rahva kirjandus 2) vana usk 3) viisid, kombed ja pruugid 4) kunst kirjandus», mis omakorda sisaldasid alajaotusi. Rahvaluulet haarasid õieti ainult kogumiskava 3 esimest osa, kuna viimane punkt ei kuulu siia.

«Rahva kirjandus» sisaldas viis alajaotust: «1) Vanad jutud üleüldse 2) laulud 3) kohtade nimed 4) vanad sõnad 5) mõistatused ja nende kostused.» Seega oli siin tähelepanu juhitud rahvaluule kõigile liikidele, välja arvatud kõnekäänud.

Erinevalt Hurdast, kes peamise tähelepanu oli pööranud rahvalauludele, aetas Jõgever esikohale juttude kogumise vajaduse. Nende osas märkis ta lähemalt, et kogumisele tuleksid jutud «Kalevi pojast, kangelastest või vägimeestest, vanapaganast, maailma loomisest ja maailma otsast ja muud, b) jutud elajatest, c) jutud kalmukohtadest, tapmise e. enese tapmise kohtadest, kirikaedadest, mitmesugustest vaimudest, looduseavaldustest ja taevakehadest.» Näeme, et «Eesti Postimehe» lisalehes 1876. a. avaldatud Hurda kogumisjuhendiga võrreldes on Jõgever kogumisele kuuluvate juttude temaatikat mõnevõrra laiendanud ja juba ka süstematiseerida püüdnud. See kõik aga oli veel küllaltki esialgne. Uhekülgsest oli kogumiskavas tähelepanu juhitud peamiselt ainult muistenditele.

Laulude osas märkis Jõgever oma kogumiskavas ära ainult mõned liigid, nimelt pulma-, matuse-, varrude-, külvi- ja lõikuslaulud. Kuid ka enne teda polnud keegi laulude kogumiseks esitanud juhendit, kus oleks lähemalt loetletud nende eriliike.

Kolmas alajaotus — «kohtade nimed» — juhatas üles märkima talude, põldude, niitude, soode, mägede jne. nimetusi koos juttudega nende nimede tekkimise põhjustest. See haaraks siis praeguse mõiste järgi kohamuistendeid. Neljanda ja viienda punkti, s. o. vanasõnade ja mõistatuste osas ei sisaldanud kogumiskava lähemaid juhendeid.

Teises osas, mis haaras «vana usu», juhtis kogumiskava kõigepealt tähelepanu meie rahvakalendri mitmesuguste tähtpäevadega seotud uskumustele, kuid märkis ühtlasi nende tähtpäevadega seotud juttude ja laulude üleskirjutamise vajadust. Samuti suunati siin kogujate tähelepanu vastava kombestiku kirjapanemisele, kuigi kombestiku kogumist oli käsitletud eri osas. Teine sama osa alajaotus kandis pealkirja «Pagana aja ohvrid» ja sisaldas üksikasjalisemaid küsimusi ohverdamise kohta. Kolmas alajaotus «Nõidus» ei andnud mingeid lähemaid kogumisjuhendeid, neljas — «Arsti tea-

³⁸ «Oma Maa» 1886, nr. 1. Samal aastal sai Jõgever ka «Oma Maa» tegevtoimetajaks.

du» — juhtis tähelepanu nii inimeste kui loomade arstimiseks kasutatavale rahva-meditsiinile.

Kolmandas osas, mis oli pealkirjastatud «Viisid, kombed ja pruugid» ning seega haaras kombestikku, märgiti lühidalt pulmadega, matmisega, varrudega, põllutööga jt. seoses olevate kommete ja laulude kogumise vajadust.

Nii oli Jõgever oma kogumiskavas peale kõnekäändude ära märkinud kõik rahva suulis-poeetilise loomingu liigid: jutud, laulud, vanasõnad ja mõistatused ning samuti ka rahvausundi ja kombestiku. Kõnesolev kogumiskava aga kandis paratamatult folklooristliku materjali vähesee tundmise pitsert ja oli veel päris kaugel juhendite üksikasjalisest ja süvendatud esitamisest. Ka Jõgever ise arvas, et «täieline tema ei ole ja ei tahagi seda olla». Hurda 1876. a. kogumiskavaga polnud Jõgever nähtavasti tuttav, sest ta märgib: «Minu teada ei ole tänini üht plaani vana vara korjamise tarvis avaldatud, või ma eksin.» Kuidas koguda ja üles märkida, sellele ei osanud ka Jõgever veel tollal tähelepanu juhtida ega mingeid näpunäiteid anda.³⁹

Jõgeveri kava tõi 1886. a. ära ka «Saarlane» oma lisa.⁴⁰ Sellega koos esitati üleskute, et kõik saarlased asuksid rahvaluulet koguma. «Kui Saarlased seda heaks arvavad, siis võtaks «Saarlase» toimetus seda oma pääle et ta korjatud vana-vara vasta võtab, terve Saaremaa kohta plaanilikult kokku seab ja EKMS-i kätte saadab,» kirjutatakse ajaleht, asudes seega abistama Jõgeveri algatatud üritust. Ühtlasi lubati «Saarlases», et edaspidi «saab selle kohta näitusi tulema, kuidas tähtsast kohtadest ja muust peab kirjutatud saama, ja saab ka kirjutud vana vara üle teadust antud». Ka arvati sealsamas, et õigem on «kõik kirjalikud tööd» (s. t. üleskirjutatud rahvaluule) Tartusse EKMS-ile saata, maa seest leitud vanavara (s. t. arheoloogilised leiud) aga Kuressaare «vanavara korjandusse» anda.

Juba järgmistes «Saarlase Lisa» numbrites⁴¹ ilmuski kirjutus «Kirjalikust vanavara korjamisest», mis selgitas rahvaluule kogumise tähtsust, tõi näiteid mitmesugustest lauludest, rõhutas viiside ülesmärkimise vajadust ja andis lühidalt näpunäiteid, kus ja kuidas vanavara koguda. Ühtlasi kõneldi sama kirjutuse lõpus kogumise organisatsioonilisest küljest, nagu seda oli EKMS-is tegutsemise perioodil asunud rakendama J. Hurt, ja mis seisis selles, et igas vallas või kihelkonnas peaks olema vanavara-korjaja.⁴²

Peatugem järgnevalt ka teisel, samuti 1886. aastal EKMS-i liinis rahvaluule

³⁹ Kahe aasta pärast, 1888. a., esitas Hurt oma kogumiskava «Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele», milles peatuti rahvaluule kõigi liikide juures ning silmapaistva üksikasjalikkusega käsitleti kombestiku ja rahvausundi osa. Ühtlasi antakse siin esimesi lähemaid juhendeid, kuidas koguda ja üles kirjutada.

⁴⁰ «Saarlase Lisa» 1886, nr. 9. Samal aastal oli «Saarlase» tegevtoimetajaks saanud innukas rahvaluulekoguja V. Rattur, keda Hurda korrespondendina tunneme juba varasemast ajast. Tema teeneks on mitme aasta jooksul «Saarlases» avaldatud üleskutsed rahvaluule kogumiseks ja rahvaluule publitseerimine sealsamas. Huvitav on aga märkida, et mõne aasta pärast asus Rattur rahvaluule hindamisel sootuks teistele seisukohtadele ja seda R. Kalda mõjul. (Viimane oli ka ise varem olnud innukas rahvaluulekoguja, kuid 90-ndate aastate algul astus ta Hurda suurokogumise kui rahvast kiriku mõjust eemaldava tegevuse vastu teravalt välja.) Kirjas Hurdale teatas Rattur 1890. a.: «Ma ei ole mitte nii kitsa silmaringiga et ma ei tea, mis tähtsus vanavara korjamisel rahvuse kohta on, aga minu praegused tundmused ei luba sellest hoolida: koolmeistritele ja muu vaimuliku seisustele ei sooviks ma, et nad vanavaraga tegu peaksivad.» — V. Rattur — J. Hurdale 29. apr. 1890. KM KO, koop. 144: 8. Vrd. ka R. Põldmäe, Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumisega. «Keel ja Kirjandus» 1959, nr. 7, lk. 409—421.

⁴¹ «Saarlase Lisa» 1886, nr. 10 ja 11.

⁴² Kuidas «Saarlane» seda tööd EKMS-i heaks organiseeris, selle kohta me hiljem lehe veergudel jälgi ei leia, kuid juba 1888. a., kui oli ilmunud Hurda «Paar palvid...», asus «Saarlane» seisukohale, et kuna Hurda plaan on kõige täielikum, peaksid saarlased rahvaluulet hakkama temale saatma. — «Saarlane» 1888, nr. 33.

kogumise virgutamiseks avaldatud kogumiskaval, mille koostajaks oli J. Kunder, tollal EKMS-i teine abipresident.

J. Kunderi (1852—1888) nime kohtame EKMS-i liikmete nimekirjas 1875. aastast alates. 1881. a. oli ta seltsi raamatukoguhoidja abi ja 1882. aastast kuni oma surmani 1888. aastal teine abipresident.

Juba 20-aastase noorukina oli J. Kunder, kes sel ajal õppis Viljandi kreiskoolis, esinenud 1872. a. Viljandi Põllumeeste Seltsis kõnega «Rahva luuletuse üle»,⁴³ milles ta Hurdaga võrreldes sootuks julgemalt pööras süüdistuste teraviku mõisnike, eestlaste vaimse arengu tõkestajate vastu. Selles kõnes puudutas ta põgusalt nii rahvalaulude tekke, leviku ja algrümi kui ka muinasjuttude repertuaari internatsionaalsuse küsimusi, süvendades juba Fr. R. Kreutzwaldi poolt avaldatud seisukohti.⁴⁴

Sama kõne lõpus tõstis Kunder üles hariduse ees taganeva muistse vaimuvara kiire kogumise vajaduse, et tulevased põlvkonnad võiksid «oma surnute usku ja elu viisi raamatutest kuulda ja oma mulla põues uinuva isade vägevat vaimu nendest välja imeda».

Pärast Hurda lahkumist EKMS-ist oli J. Kunder, kes 1882. aastast peale oli Veske kõrval seltsi juhtivaid tegelasi, asunud senisest innukamalt tegelema rahvaluulega, kogudes seda ise ja organiseerides ning innustades selleks ka teisi. Kunder ise kogus peamiselt rahvajutte. Oma 1882. a. peetud kõnes «Ema-armastus Eesti rahvaluuletuses»⁴⁵ oli ta kõigile südamele pannud koguda «rahvaluuletusi» (s. t. rahvaluulet), märkides: «Muidugi on iseenesest mõista, et Eesti rahvaluuletuste kogumine Igamehe auu on. Korjajem neid seni, kuni nad veel rahva suus liiguvad.» Kogumiskeskusena ei märkinud ta tollal EKMS-i, vaid Hurta Peterburis ja Vesket Tartus, kes tema sõnade järgi «korjanduste keskpaigaks on kõige enne heitnud».

1886. a. oli ka Kunder jõudnud veendumusele, et EKMS peab senisest agaramalt asuma eesti rahvaluule kogumist organiseerima: 17. juunil 1886 seltsis peetud kõnes «Mõnda Eesti rahva luuletusest»⁴⁶ rõhutas ta, et nii rahvaluule kogumine kui ka õpetlike raamatute väljaandmine peavad olema seltsi peamiseks eesmärgiks.

Vastavalt sellele esitas ta samas hästi läbimõeldud plaani rahvaluule kogumiseks. Selles oli ära toodud 9 punkti: «1) Rahvalaulud 2) Muinasjutud 3) Muinaskombed, pidud, pühad, ohverdamised, nõidumise sõnad jne. 4) Mõistatused ja vanad sõnad 5) Mitmesugused sõna- ja kõnekujud 6) Rahva laulu viisid ja mängu tükid 7) Rahva rehkendus 8) Rahva muusika mängu riistadest, mängu asjadest, mängidest 9) Rahva muinasriietest ja muinasest maja pidamisest jne.»

Nii oli Hurda ja Jõgeveri kõrval Kundergi esitanud plaani rahvaluule (nii kitsamas kui laiemas mõttes) mitmesuguste liikide kogumiseks. Hurda ja Jõgeveri kogumiskavadega võrreldes juhtis Kunder tähelepanu ka kõnekäändudele, rahvaviisidele ning mängudele, koguni muusikariistade ja etnograafilise materjali kogumise vajadusele.

Detailsemalt oli Kunder püüdnud liigitada rahvalaule ja muinasjutte. Rahvalaulude loetelus esinesid «a) perekondlikud laulud b) teumehe laulud d) sõa laulud e) kiige laulud g) lusti laulud ehk nooruse laulud jne.» On õigesti rõhutatud, et selles laulude loetelus leiduvad kõik olulisemad laulurühmad peale kalendaarsete tavade seotud laulude.⁴⁷ Muinasjutud olid liigitatud: «a) vanasse ususse puutuvad jutud ja ebausk b) perekonna elusse puutuvad jutud d) üksikutesse paikadesse ja kohtadesse puutuvad jutud e) rahva muinaskangelastesse puutuvad jutud g) tondid, pisuhänd jne.» Rahvalaulude osaga võrreldes rahuldab juttude liigitus meid sootuks vähem. Kunder on nagu Jõgevergi suutnud märkida ainult üksikuid muinasjuttude ja muistendite liike.

Viiendas punktis — «Mitmesugused sõna- ja kõnekujud» — juhtis Kunder tähele-

⁴³ KM KO, f. 55, m. 4:22.

⁴⁴ Selles kõnes avaldatud mõtted rahvalaulude kohta leiduvad mõnevõrra muudetult ja täiendatult ka käsikirjalises «Kirjutuses Eesti rahvalaulude üle», mille kirjutamis-aeg pole teada. — KM KO, f. 66, m. 4:28.

⁴⁵ «Sakala» 1882, nr. 20/21.

⁴⁶ Kõne on avaldatud «Meelejahutajas» 1886, nr. 27, 28 ja 29.

⁴⁷ Ü. Tedre, Eesti rahvaluule kogumisest XIX saj. teisel poolel. «Edasi» 1953, 21. ja 22. aug.; K. Laigina, Juhan Kunderi osast eesti kultuuriloos. «Looming» 1956, nr. 11, lk. 1627.

panu 1) rahvalaulus esinevate kõnekujundite ja 2) mitmesuguste kõnekäändude kogumisele.

Seitsmendas punktis — «Rahva rehendus» — kõneldi keerulistest mõistatus-ülesannetest, mistõttu see oleks pidanud tegelikult kuuluma neljanda punkti — mõistatuste — alla.

Lisaks kogumiskavale esitas Kunder ka häid organisatsioonilisi ettepanekuid seltsi kogumistöö tõhustamiseks. Kõigepealt soovitas ta selle töö organiseerimise teha ülesandeks ühele kindlale isikule. Seltsi varasemal perioodil oli selleks teatavasti olnud J. Hurt, kelle juhtimisel kogumistöö oli kulgenud kõigiti edukalt. Hurda lahkudes aga polnud seltsis enam kedagi, kes tõsise hoole ja innuga oleks asunud sellele kohale. Vajadus sellise keskse isiku järele aga oli suur. J. Kunderi arvates pidi seltsi poolt nimetatud organisaatori hooleks jääma tihe kontaktipidamine (eelkõige kirjavahetuse teel) kogujate-korrespondentidega, kes omakorda oleksid kohapeal organiseerinud kogumistööle vastavaid inimesi. Seega rõhutas Kunder korrespondentide võrgu uuesti väljakujundamise hädavajalikkust. Samuti tõstis ta üles regulaarse aruannete avaldamise vajaduse: aruandeid kogumistöö kohta tuleks seltsi koosolekutel avaldada kaks korda aastas ja need laiemalt teatavaks teha ka ajalehe kaudu. Ühtlasi avaldas Kunder mõtet, et tublimaid kogujaid tuleks rahaliselt hüvitada, kogutud materjal aga seltsi kulul võimalikult peatselt trükituna välja anda. «See töö on küll seda väärt, et meie kõige jõuuga tema kallale lähäme,» ütles J. Kunder oma kõne lõpus.

Seega oli avaldatud läbimõeldud kogumiskava ja üles kergitatud terve rida häid mõtteid, mis pidid kaasa aitama kogumistöö uuele tõusule. Kuid ometi puudus see keegi, kes Hurda kombel oleks rahvaluule kogumise organiseerimisesse suhtunud täie tõsidusega ja võtnud selle tööloigu juhtimise seltsis enda kätte. Kunder ise siirdus 1886. a. sügisel Kaasanisse ja sealt aasta pärast edasi Peterburisse õppima. Kuigi ta 1887. a. algul uuesti seltsi eestseisusse valiti, ei saanud ta seltsi tegevusest kodumaalt eemaloleku tõttu enam kuigi palju osa võtta. 1888. a. aprillis aga suri ta.

Nii ei saanud Kunder ise enam mingil määral kaasa aidata seltsi kogumistöö edasisele virgutamisele ning oma heade kavatsuste teostamisele. Nagu juba eespool märgitud, jäi seltsi rahvaluulealane töö 1880-ndate aastate teisel poolel J. Jõgeveri õlgadele.

Avaldanud 1886. a. oma kogumiskava, oli Jõgeveril juba 1887. a. kujunenud kindel kavatsus kogutud rahvaluule publitseerimiseks. 15. mail 1887 võeti seltsi koosolekul vastu tema poolt esitatud «kirjandusekomisiooni» asutamise projekt.⁴⁸ Kaks kuud hiljem märgiti koosoleku protokollis, et see komisjon oli oma ülesandeks seadnud ka rahvaluule kogumise ja avaldamise virgutamise.⁴⁹ Samas esitas Jõgever ulatusliku kava, mille järgi kavatseti seltsile saadetud rahvaluulet kohe avaldama hakata, pealkirja all «Eesti Muinasaeg». Seega oli Jõgeveri kogumistööle kindel eesmärk — publitseerimine.

Mainitud komisjon aga ei osutanud rahvaluule kogumise organiseerimisel mingit initsiatiivi ning kogu töö jäi Jõgeveri õlgadele. Tema kätte saabuski 1886. aastast alates mitme aasta vältel rahvaluulet mitmekümnekt kogujalt.

Tähtsa koha rahvaluule kogumise virgutamisel omandas «Oma Maa», teaduslik ja kirjanduslik ajakiri, mille 1884. a. oli asutanud M. Veske, kes sel ja ka järgnevat aastal oli ajakirja väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks. Siis läks ajakiri H. Treffneri kätte, tegevtoimetajaks aga oli 1886.—1891. a. J. Jõgever. Kuna Treffner ja Jõgever mõlemad olid EKMS-i juhtivaid tegelasi, siis oli loomulik, et kohe kerkis üles mõte muuta «Oma Maa» seltsi «organiks», s. t. seltsi ajakirjaks, ja hakata teda välja andma seniste aastaraamatute asemel.⁵⁰ See mõte jäi siiski teostamata ja ka aastaraamatud jätkasid 1890. aastani (incl.) ilmumist.

«Oma Maa» sai rahvaluule kogumise organiseerimisel ometi üsnagi oluliseks teguriks. Ajakirja ümber koondus terve rida isikuid, kes kas tasuta numbrite saamise

⁴⁸ EKMS-i aastaraamat 1886 ja 1887. Tartu, 1888, lk. 50.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 59.

⁵⁰ «Meelejahutaja» 1886, nr. 13, lk. 103.

eest või tellimisraha ainult osaliselt tasudes saatsid kaastööna rahvaluulet, millest osa «Oma Maas» avaldati.

Mis puutub kogumistöö propageerimisse seltsi koosolekutel, siis oli see võrdlemisi tagasihoidlik. 1886. a., nagu juba eespool nägime, olid Jõgever ja Kunder rahvaluule kogumise küsimuse tõsiselt üles tõstnud ja 1887. a. tuletati ka peaaegu igal koosolekul meelde, et kogumine toimuks «suuremal mōedel» kui seni. J. M. Sommer tegi ettepaneku organiseerida laulude kogumist seltsi varasema perioodi eeskujul, s. o. kihelkonniti,⁵¹ ühtlasi rõhutati vajadust kirjutada kõik üles muutmata,⁵² juhtides seega tähelepanu kogumisnõuetele, millest seni oli väga vähe räägitud. Järgnevatel aastatel aga ei kajastu kogumistöö seltsi protokollides peaaegu üldse.

1886. aastast alates kokkutulnud rahvaluule moodustab 1017 numbrit.⁵³ Kõik selle on Jõgever pärast seltsi sulgemist 1893. a. J. Hurdale saatnud. Oma kaaskirjas arvab ta, et «Seltsi pärijatel vistist lusti ega õigust ei saa olema midagi nõudma hakata» ja kriipsutab alla enda osa selle kogu saamisloos.⁵⁴ Jõgeveril oli muidugi õigus rõhutada oma isiklikku tööd kogumise organiseerimisel, samuti kõnelda «Oma Maa» kaastööna laekunud materjalidest.⁵⁵ Kahtlemata kandis ta kogumise huvides ka mõningaid materiaalseid kulutusi.⁵⁶ Rahalist abi selts kogumistööle tõepoolest ei andnud, välja arvatud tasumaksimine J. Truusmanni kogu eest.⁵⁷ Jõgever oli kogu «vanavara» lubanud jätta seltsile ainult sel tingimusel, kui see seltsi kulul publitseeritakse. Enne seltsi sulgemist aga suutis Jõgever avaldada ainult väikese osa. Publitseerimise jätkamine seltsi abita polnud tal hiljem enam võimalik ja ta ei arvanud selleks materiaalseid võimalusi leidvat ka tulevikus. Nagu ta päevikust nähtub, oli tal küll olnud kavatsus kogutud materjali kunagi tulevikus «Eesti vana vara uurimisele aluseks panna», kuid ka sellest mõttest tuli loobuda, kuna ta õigesti mõistis, et niisugune uurimus peaks olema «ülepea kõige oleva vanavara peale põhjendatud».⁵⁸ Ühtlasi oli Jõgever aru saanud, et «vanavara» tuleks võimalikult terviklikult ühte kokku koondada. Nii on üsna arusaadav, et ta aastail 1886—1891 EKMS-is kogutud rahvaluule pärast seltsi sulgemist saatis tervikuna Hurdale, kelle teeneid ta kogumise organiseerimisel kõrgelt hindas.

J. Hurt võttis Jõgeveri saadetud «vanavara» rōõmuga vastu, olles südamest tänulik, et hingama läinud EKMS-i korjandused mitte kaduma ei ole läinud».⁵⁹ Jõgever oli avaldanud soovi, et Hurt saadetise kättesaamisel seltsi nime üldse ei mainiks. Oma aruandes märkiski Hurt ainult J. Jõgeveri, kes saatnud «45 postpognat ja 188 kirjutuspognat kõigesugust vanavara materjali».⁶⁰ Nii figureerib siis EKMS-i teisel tegevusperioodil kogutud materjal aruandes J. Jõgeveri isikliku koguna.

Suurema ja olulisema osa Jõgeveri saadetud rahvaluulest on J. Hurt koondanud 901 lk. sisaldavasse kvartkõitesse, mis kannab seljakirja EKS 4⁵ ja moodustab X ning viimase kõite EKMS-i rahvaluulekogus, mille 9 kõidet koguti Hurda presidendiks oleku ajal.

⁵¹ EKMS-i aastaraamat 1886 ja 1887, lk. 45.

⁵² Sealsamas, lk. 45 ja 46.

⁵³ Lisaks sellele leiduvad kõite EKS 4⁵ lõpus veel mõned numereerimata saadetised, mis sisaldavad Jõgeveri enda ümberkirjutatud pulmalaulu L. ja A. Kase kogust, kaks pulmalaulu M. Leppiku kogust ning V. Jõgeverilt 2 rahvajuttu ja 3 rahvalaulu. Materjali on numereerinud J. Jõgever.

⁵⁴ J. Jõgever — J. Hurdale 1. nov. 1893. — KM KO, f. 43, m. 6:38.

⁵⁵ Ka oma päevikus märkis ta, et Hurdale saadetud «vanavara» oli kogutud «Oma Maa» kaastööna. — J. Jõgeveri päevik, 2. dets. 1893. KM KO, f. 52, m. 1:12.

⁵⁶ Kuivõrd neid oli, pole lähemalt teada, kuid mõningaid teateid siiski leidub. Nii näiteks on ta V. Mäele saatnud seltsi aastaraamatuid, «Oma Maa» numbreid ja nähtavasti ka raha, sest Mägi kirjutab, et ilma rahata ta enam korjata ei saa. — V. Mägi — J. Jõgeverile 5. märtsil ja 19. okt. 1888. KM KO, f. 51, m. 2:21.

⁵⁷ EKMS-i aastaraamat 1889, III vihk. Tartu, 1890, lk. 72.

⁵⁸ KM KO, J. Jõgeveri päevik, 2. dets. 1893.

⁵⁹ J. Hurt — J. Jõgeverile 9. nov. 1893. — KM KO, f. 51, m. 1:19.

⁶⁰ Üheksaskümnes tõine aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. «Olevik» 1893, nr. 49.

Selles leiduv materjal kannab numbreid 48—667, 873—950 ja 957—1017.⁶¹ Algusnumbrid 1—47 leiduvad Hurda kogus foolioköites H I 7.⁶² Vahepealsed numbrid 668—728, mis köites EKS 4⁵ puuduvad, asuvad eriformaadilises köites, mis kannab seljakirja «Vanavara v. Jõgever» (H, Jõgever 2). Sealsamas leidub ka nr. 872 (a ja b). Numbrid 729—871 on omakorda koondatud eelmisega sama seljakirja kandvasse eriformaadilisse köitesse (H, Jõgever 3). Numbreid 951—956 pole seni korda läinud avastada.⁶³

EKMS-i teisel tegevusperioodil kogutud rahvaluule on seega jagatud mitmesse erinevasse köitesse. Millisel printsiibil on seda tehtud?

Nagu märgitud, on suurem osa kõnesolevaid materjale paigutatud EKMS-i kogusse kvartformaadilise köitena. Köites H I 7 leiduvad need saadetised, mis on kirjutatud pooleks murtud paberipoognale, seega piklikus formaadis. H, Jõgever 2 näib enamikus sisaldavat «Oma Maale» lähetatud saadetisi, kuigi selle märkusega rahvaluulet leidub ka köidetes EKS 4⁵ ja H I 7. Selles Jõgeveri köites esinevad üleskirjutused on enamikus kõik lühikesed, kirjutatud väikeseformaadilisele paberile. Jõgeveri teine köide (H, Jõgever 3) sisaldab ainult suuremaid kogusid: V. Mäe 104 rahvalaulu, J. Bocki käsikirja «Eesti kaasitaja ja ringmängilane», L. ja A. Kase pulmalaulud. Selle köite lõpus leiame ka kaks H. Prantsu kirjavandud juttu.

Miks viimatinimetatud materjalid rohkem kui kõik teised sobisid asetada «Vanavara v. Jõgever» nime kandvasse köitesse, ei ole arusaadav. V. Mäe saadetiste enamiku leiame ju köitest EKS 4⁵. J. Bocki (varjunimi J. Önnela) poolt Pelistverest 1887. a. lõpul seltsile läkitatud käsikiri, mis sisaldas kosja- ja pulmakommete kirjeldusi koos nii rahvaehtsate kui ka võltsitud rahvalauludega ning 27 ringmängulaulu, oli saadetud avaldamiseks seltsi toimetuste ühe numbrina. Pärast seda, kui Võru linnakooli õpetaja A. Anson oli saadetist retsenseerinud ning soovitanud selles mitmesuguseid parandusi teha, otsustas seltsi eestseisus käsikirja 15 rubla eest ära osta.⁶⁴ Selle avaldamiseni siiski ei jõutud.

Ka L. ja A. Kase pulmalaulude kogu, mis oli üles kirjutatud juba 1872. a., kingiti 1888. a. EKMS-ile.⁶⁵

Seega pole Jõgeveri ajal kogutud rahvaluule erinevatesse köidetes paigutamise printsiip sugugi selge. Mõningal määral oleks nagu lähtutud püüdest eraldada «Oma Maa» saadetised, kuid seda on tehtud poolikult. EKMS-i kogusse on jäänud ainult osa kogu materjalist, teise osa (H, Jõgever 2 ja 3) on Jõgever nähtavasti juba ise eri köideteks eraldanud. Seda laseb oletada see, et nimetatud kahte köidet ühendab üks lehekülgede numeratsioon, kuna köite EKS 4⁵ leheküljed kannavad omaette numeratsiooni. Kolmanda osa kogutud materjalist, mis polnud kvartformaadilistel lehtedel, on Hurt paigutanud foolioköitesse.

EKMS-i käsitletaval tegevusperioodil kogutud rahvaluulena tuleb meil vaadelda kogu seda materjali, mille Jõgever on numereerinud 1—1017-ni, ükskõik millises köites nad ka ei asuks.⁶⁶

Seltsi kogumistööst aastail 1886—1891 annab ülevaate tabel 2. Kogujad on aastate kaupa järjestatud alfabeetiliselt.

Ajavahemikul 1886—1891 (peale selle veel dateerimata saadetised) oli kokku 49 rahvaluulesaatjat, kes olid kogunud 40 kihelkonnast (peale selle veel Setust ja Kihnust ning kahest teadmata kihelkonnast). Tuleb märkida, et kogujaskond oli eelneva perioodiga võrreldes muutunud täiesti teiseks. Endistest kogujatest kohtame ainult kahte nime — J. Orgusaart ja A. Wahlbergi.

⁶¹ Nagu eespool märgitud, on sama köite lõpus mõni numereerimata saadetus

⁶² KM RO, H I 7, 667—746.

⁶³ Jõgeveri «Eesti Muinasajas» on ära trükitud nr. 953, mis on V. Mäe poolt Karksi kihelkonnast kirja pandud kummituslugu «Muistne jutt». — EKMS-i aasta- raamat 1890. Tartu, 1891, lk. 80—82 (lisa).

⁶⁴ J. Jõgever — J. Bockile 1. mail 1888. — KM KO, f. 14, m. 7: 10.

⁶⁵ EKMS-i aastaraamat 1888. Tartu, 1889, lk. 77.

⁶⁶ Siia pole arvestatud J. Bocki «Eesti kaasitajat ja ringmängilast», kuna see moodustab omaette eesmärgiga käsikirja.

Tabel 2

Rahvaluule kogumine EKmS-is aastail 1886—1891

Aasta	Koguja	Kogumiskohat	Liigid							Märkusi	
			Rahvalaule	Rahvajutte	Moistatusi	Vanas, ja konekkände	Nõtasonu	Uskumusi ja kombeid	Rahvaviise		Muud
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1886	°J. Bock °M. Kiisk (2x)	Pilistvere Tori	5 7								14. XI 1886 14. XI 1886; 3. I 1887 OM või EKmS
1887	K. Kritt	[Keila]						8		kultuuriloolisi teateid	
1887	A. Küng T. Lepik (2x) J. Meltzov	[Pärnu] Kolga-Jaani Põlva	1 4	2 1	12			3 7			OM OM
1887	°J. Orgusaar (3x)	Sangaste, Kolga-Jaani Rõngu	9	13		64	1	16	9	4 p. loodusääiti	14. XI 1886
	J. Ott (2x) J. J. Plukk *A. Pärnamägi V. Pärt Chr. Raudsepp	Kolga-Jaani [Sangaste] Pilistvere Torma Torma	1 1	1 1 1 1					1		OM OM OM OM OM «Olevikule» või OM
1887	[J.] M. Jaanus A. Jäger J. Kenkmann (2x) A. Kimmann H. Käär (3x)	Põltsamaa [Kursi] [Puhja] Pilistvere [Laiuse]		6 2 3 1 3			3	8			OM OM OM
1887	H. Lindeberg- Pärnamägi	Pilistvere	14	3				1 8		geograafilisi andmeid	OM või EKmS

Tabel 2 (järg 1)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7	J. Meltzov (2x)	Põlva	104	2	1						OM
8	V. Mägi	Karja		1				1			OM
8	J. Orav	Rõuge		10				1			15. VI 1887; 4. I 1888
8	J. Orgusaar (4x)	Rõngu, [Sangaste]		2				4			OM
8	T. Orgusaar (2x)	Kolga-Jaani						4			OM
1	M. Tohv	[Saarde]					1	11			4. I 1888
	°[P. Varep]	Helme									
	J. Hannus	Võnnu	13		1						OM
	M. Kaerick	Rõngu	3								26. III 1888
	L. ja A. Kase	Karksi	37	5						geogr.-ajalooline kirjeldus; arvam. rahaugumulistenditest	OM
	H. Käär (4x)	Laiuse									
	H. Laas	[Torma]		2				19			26. III 1888
	J. Leppik	Paiistu	2	1							
	M. Leppik	Koeru	22								
	Metsmann	[Kolga-Jaani?]		1							
8	V. Mägi (3x)	Karja, Kärla, Kaarma, Anseküla, Mustjala,	11	40	37	369	11	163		8 rahvamängu, etnograafilisi andmeid	26. III 1888
8		Emmaste, Jämaja, Valjala, Püha, Põide, Muhu, Jaani, Karksi									
8		[Sangaste]		9							
1	°J. Orgusaar (4x)			6				18			21. VI 1888; 18. VII 1888
	*°H. Prants	Vastseliina	11								21. VI 1888
	*°A. Rennit	Tarvastu		3							
	*J. Tilk	Tori	125	1	1			16		4 p. rahvameditsiini	14. XI 1888
	J. Truusmann	Risti	88	16	317	625		8		etnogr. andmeid; talumimesid	21. VI 1888
	°A. Wahlberg	Helme									
6	T. Kiiermann	Pilistvere	47	15	201			16			Kogutud 1888/89
8	H. Laas	[Torma]		19	38	90	3	111		etnogr. andm., keelt, unenäg. selet., talude ja külade nimetus	OM
8	V. Mägi (2x)	Karja, Jaani, Põide, Kaarma, Mustjala, Muhu, Valjala, Kuresaare	11								
1	H. Ostrat	Maarja-Magdaleena	3			1					OM. Kogutud 1888

Tabel 2 (järg II)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1890	V. Mägi	Karja, Pühalepa, Võnnu, Mustjala, Jämaja	4	10				7			Kogutud 1889/90
1891	V. Jõgever	[Kanepi]	2								
	[H. Böckler] (2x)	[Simuna]	86					5			
	J. M. Jaanus	[Põltsamaa]	2					1			
	J. Jõgever	[Kanepi]	3	2				2			
	V. Jõgever (2x)	Setumaa		1					2		
	G. Jürgenson	Kodavere		2							
	V. Kiudosk (2x)	[Laiuse]		1							
	Fr. Kämer	[Saaremaa?]		1				1			
	H. Käär	Paistu		2							
	A. Küng	Kanepi		1			11				
	J. Leppik	[Rõuge?]		1						1 p. rahvameditsiini	
	G. E. Luiga (2x)	Tori	1	6							
	V. Luik (2x)	Karja, Põide, Vajjala, Mustjala	8	20	5	2	2	33			
	A. Madisson	Kolga-Jaani		1							
	V. Mägi (3x)	[Vastseliina]		2							
	K. Ott	[Vändral]		2							
	[H. Pran]ts	[Põltsamaa?]		2							
	J. Peterson	Saarde		1		4		1			
	T. Sander	Kihnu		1				13			
	Saunamees	Tori		23				24			
	A. Tander	[Helme]		4							
	J. Tilk										
	[A. Wahlberg]										
			653	228	683	1155	32	506	12		

* Saadetised, mis siiani polnud dateeritud, kuid mida mitmesuguste materjalide põhjal oli võimalik dateerida.

◦ Saadetised, milledest on juttu EKMS-i koosolekuprotokollides.

Nurksulgudesse on paigutatud nende kogujate nimed, kelle kogud olid siiani tuntud anonüümsetena, samuti saadetistel puuduvad andmed kogumiskohtade kohta, niipalju kui neid võimalik oli selgitada.

Märkuste lahtris on ära toodud vastavate koosolekute kuupäevad, samuti andmed selle kohta, kellele saadeti oli adresseeritud — kas «Oma Maale» (lüh. OM), EKMS-ile või «Olevikule».

Pidevamalt olid kogunud ainult mõned üksikud. Nii on näiteks J. Orgusaarelt 11, V. Mäelt 10 ja H. Käärilt 8 saadetist. J. Meltzovi ja V. Jõgeverit nime kohtame kolmel korral, 18 isikut on rahvaluulet saatnud igaüks kahel korral, ülejäänud 25 on üksiksaadetised. Enamik saadetisi olid «Oma Maa» kaastööd ning nad sisaldasid ainult vähest materjali — üksiku laulu, jutu või mõningaid punkte uskumustest ja kommetest.

Nagu tabelist nähtub, kõneldi koosolekutel ainult üksikutest kogujatest, ja nähtavasti üsna juhuslikult. Koosolekute protokollidest leiame andmeid ka niisuguste saadetiste kohta, mis ilmselt pole säilinud. Nii on 1888. a. ehitusmeister J. Teas saatnud «9 uuema aja rahvalaulu» ja teadmata saatja «kaks uuema aja rahvalaulu».⁶⁷ Mõni aeg hiljem on samal aastal E. Bleyerilt saadud lõppriimilised laulud «Suur Eesti sulesõda ja tema ots» ning «Eesti mehe kaebdus».⁶⁸ Järgmisel aastal on Bleyer saatnud lõppriimilise «Eesti rahva 700 aastase ajaloo kaebduse laulu» käsikirja.⁶⁹ 1890. a. märgitakse seltsile tulnud käsikirjade hulgas ka J. Truusmanni «Ringmänge».⁷⁰

Ajavaheemikus 1886—1891 kogutud materjalid sisaldavad 653 rahvalaulu, 228 rahvajuttu, 683 mõistatust, 1155 vanasõna ja kõnekäändu, 4 loodushäälendit, 8 mängu, 32 nõiasõna, 506 punkti uskumusi ja kombeid, 5 punkti rahvameditsiini ja 12 rahvaviisi. Peale nende leidub etnograafilisi andmeid, kultuuriloolisi teateid, keelelisi materjale, geograafilisi andmeid, talude ja külade nimesid, fraseoloogiat ja unenägede seletusi.

Iseloomustades antud perioodil toimunud kogumistööd peatugem eelkõige silmapaistvatel saadetistel, milleks olid V. Mäe, A. Wahlbergi, J. Truusmanni, J. Orgusaare, H. Böckleri, L. ja A. Kase ning T. Kiimanni kogud. Kõige viljakamaks kogujaks tol ajal aga oli V. Mägi Saaremaalt, kelle kui ühe omapärasema koguja-entusiassti juures on alljärgnevalt ka pisut pikemalt peatunud.

Villem Mägi oli neid 1880.—1890-ndate aastate eesti küläühiskonna väljapaistvate kultuuriliste huvidega esindajaid, kes innukalt ajalehti ja raamatuid lugedes arendasid oma silmaringi ning täiendasid puudulikku haridust, reageerisid ärksatena oma aja sündmustele ja andsid omapoolse panuse ka eesti rahvaluule kogumistöös.

V. Mägi oli Karja kihelkonna Aru valla vabadiik, kes tema enda sõnade kohaselt suviti «väljarändaja töömehena» enamasti mandril töötas. Eriti märkimisväärne on see, et ta tellis ja luges tollal kaheksat eesti ajalehte, mis äratas ka ajalehe «Saarlane» tähelepanu. Viimane kirjutas: «See on kud oma kohta uudis, et üks vabadiku mees omal 8 ajalehte peab ja loeb, aga kui mõtleme, et ta nende ajalehtede eest aastas pääle 20 r. välja annab, siis on küsitav, kas ta loetavaist ajalehtedest oma vaimu ja kitsa maja elamisele seda väärt kasu võidab, kud ta kulu kannab.»⁷¹

V. Mägi oma vastuses teatas, et tal on veel pealegi olemas üle 200 raamatu (omaaegsetes oludes kahtlemata silmapaistev isiklik raamatukogu) ja tal olevat kavatsus seda kogu igal aastal 5 rubla väärtuses täiendada.⁷² «Saarlasel» ei jäänud muud üle kui konstateerida: «Ei selle kohta või muud enam tähendada kui: kellel võimalik, tehku niisamuti.»⁷³

Rea aastate jooksul oli V. Mägi «Saarlase» kirjasaatjaks, kes teatas lühidalt Karja kihelkonna uudistest. «Saarlases» leiame ka V. Mäe luuletusi ja tema poolt üleskirjutatud rahvalaule.⁷⁴

Nagu EKMS-i kogus asuvatest V. Mäe saadetistest selgub, on ta rahvaluulet hakanud kirja panema 80-ndate aastate algul (tollal oli ta umbes 20-aastane). Näib, et 80-ndatel aastatel ongi rahvaluule kogumine kujunenud tema peamiseks huviobjektiks. EKMS-ile on ta hakanud rahvaluulet saatma kõnesoleva kümnendi teisel poolel, tõenäoliselt «Saarlases» ilmunud Jõgeverit üleskutse mõjul. Kui J. Hurt 1888. a. alustas suur-

⁶⁷ EKMS-i aastaraamat 1888, lk. 77.

⁶⁸ Sealsamas, lk. 90.

⁶⁹ EKMS-i aastaraamat 1889, 1. vihk. Tartu, 1889, lk. 21.

⁷⁰ EKMS-i aastaraamat 1890, lk. 69.

⁷¹ «Saarlane» 1888, nr. 13.

⁷² Sealsamas, nr. 25.

⁷³ Sealsamas.

⁷⁴ «Saarlane» 1885, nr. 51/52; «Saarlase Lisa» 1866, nr. 5.

kogumist, siis aitas seda «Saarlases» propageerida K. Loiken Kärlast. Uhtlasi avaldas «Saarlane» ka teate, et Karja kihelkonnas Aru vallas olevat vanavara vastuvõtjaks V. Mägi, kes seda «sündsa kohta» saatvat.⁷⁵ J. Hurdale rahvaluule järjekindlaks saatjaks V. Mägi aga ei kujunenud. Ta peamine tähelepanu kuulus J. Jõgeveri kaudu EKMS-ile. Hurdale on Mägi rahvaluulet lähetanud vaid kahel korral 1889. a.⁷⁶ Hurt oli talle nende saadetiste eest südamest tänulik ja avaldas lootust, et Saaremaalt lisandub edaspidi veel teisigi kogujaid.⁷⁷ Ometi piirdus Mägi Hurdale ainult nimetatud kahe kogu saatmisega. Paar aastat hiljem märkis ta ühes oma kirjutuses: «Ka nüüd sest Dr. Hurti vanavara korjamisest ei taha nad [saarlased — V. M.] heameelega osavõtta, millel muidugi ka jälle omad põhjused on.»⁷⁸ Kas need põhjused määrasid ka Mäe enda suhtumise Hurdasse, pole lähemalt teada, kuid rahvaluulesaatjat Hurdale Mäest hiljem enam ei saanud.

J. Jõgever on V. Mäega olnud kirjavahetuses, samuti on ta vastanud saadetistele «Oma Maa» kirjavastustes, õhutades teda edasisele kogumistöole.⁷⁹ Uhtlasi on Jõgever, nagu juba eespool märgitud, Mäe kogumistööd mitmel viisil hüvitanud. Jõgever hindas V. Mäge rahvaluulekogujana kõrgelt ja pidas teda nii tema kogude suuruse kui ka tähtsuse poolest seisvat kaugel ees teistest, kelle saadetud rahvaluulet ilmus samuti «Eesti Muinasajas».⁸⁰

Võrreldes teiste tolaeagsete rahvaluule saatjatega on Jõgeveril kahtlemata põhjust Mäe kogude suurust alla kriipsutada: tema saadetisi on kokku 292 tihedakäekirjalist lehekülge. Mis puutub aga kogutu sisulisesse väärtusesse, siis leidub selles üsnagi rohkesti ebarahvapäraseid, võltsitud kirjanekuid.

V. Mäe kõige suurem käsikirjaline rahvalaulude kogu on üles märgitud Karja kihelkonnast ajavahemikus 1883—1886.⁸¹ EKMS-ile on see saadetud 1887. a. palvega õige pea ära trükkida. Kogus leidub 104 rahvalaulu, mille hulgas leiame orjus-, töö-, vaeslapse-, nekruti-, kosja-, pulma-, nalja-, samuti lüroepilisi laule. Silmatorkavas enamuses on siin lõppriimilised ja nn. siirdvormilised laulud. Korduvalt kohtame siin neid laule, mille kõikide värsside lõpus kordub üks ja sama sõna. Võib veel märkida, et Mäe kirjapanud regivärsiliste laulude enamikule on iseloomulik arhailiste keelevormide, samuti paralleelismide esinemise vähesus.

Seda kogu tuleb Mäe üleskirjutatud rahvalaulude hulgas pidada kõige usaldusväärsemaks. Ainult ühes laulus, mille Mägi on pealkirjastanud «Kõsjakäik»,⁸² on värsid «tulgem kangast kuduma / lõuendida lõksutama / paberida paukutama» ilmselt tema endapoolseks lisanduseks.

J. Hurt, kellele Mägi 1889. a. oli saatnud samad laulud, märkis sel puhul tunnustavalt: «Olen rõõmus, et nii kaunis kogu Saaremaalt on tulnud.»⁸³

Nagu tabelist 2 nähtub, on V. Mäelt ajavahemikus 1888—1890 seitse rahvaluulesaadetist, milledele lisandub kolm dateerimata saadetist. Rahvalaule pole neis palju; rohkem on rahvajutte ja eriti muistendeid — nii rahvausundilisi kui ka koha-, tekke- ja seletusmuistendeid. Arvukalt on Mägi üles märkinud uskumusi ja kombeid, samuti vanasõnu ja kõnekäände, mõistatusi mõnel määral vähem.

Mäe kirjapanekutest tekitavad kõige enam kahtlust rahvalaulud. Neis on sageli näha omapoolsete täienduste jälgi. Näit. lüpsilaulus,⁸⁴ mis algab küll traditsiooniliselt,

⁷⁵ «Saarlane» 1888, nr. 51.

⁷⁶ KM RO, H II 18, 471—504; H II 18, 505—512. Esimene sisaldab (mõnede laulude ärajätmisega ja lisamisega) samu laule, mis leiduvad H, Jõgever 3, 9—82 ja olid saadetud EKMS-ile 1887. a., teises on etnograafilist materjali ja vanasõnu.

⁷⁷ Kaheskümmes kaheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. «Olevik» 1889, nr. 11.

⁷⁸ «Saarlane» 1891, nr. 10.

⁷⁹ «Oma Maa» 1888, nr. 2, lk. 64, nr. 3, lk. 96, nr. 5, lk. 128.

⁸⁰ EKMS-i aastaraamat 1889, 2. vihk. Tartu, 1889, lk. 2 ja 3 (lisa).

⁸¹ KM RO, H, Jõgever 3, 9—82. Samu laule sisaldavas Hurdale saadetud kogus (H II 18, 471—504) on ta peale Karja üleskirjutamiskohtadena märkinud veel Valjala ja Põide kihelkonna.

⁸² KM RO, H, Jõgever 3, nr. 10.

⁸³ «Olevik» 1889, nr. 11.

⁸⁴ KM RO, EKS 4^o5, 39.

tuleb lõpuvärsid «vana vaimu kosutuseks / kosutuseks kasvatuseks / ihu elu ülenduseks / väsind viha kasvatuseks» kindlasti kvalifitseerida ebarahvapärasteks. Sellised on ka «Leigule lõpetuse laulu»⁸⁵ värsid: «Tarka Taara taimeke / kuku taadi annike» või «üles üles Taara auks / Taara auks Huku jõuks». «Lapse kiigutamise laul»,⁸⁶ mille algusvärsid kõlavad «Aiiu aiiu küssu küssu / küssu küssu kallid laps / Taara armust mulle andud / Isa heaks ja ema rõõmuks» ja milles kõneldakse veel «Taara telkidest, Uku uhketest majadest, Pikse pikast õuest» jne., on Mäe omaloodud laulu iseloomulikke näiteid. Sellelaadilisi laule on tema saadetiste hulgas veel teisigi («Palve püha Jürile», «Kolmed püksid», «Piipu laul», «Hiie laul»)⁸⁷.

Uhtlasi tuleb märkida, et mõned oma rahvalauludest on V. Mägi koguni trükisõnast maha kirjutanud ja need siis oma korjatuina Jõgeverile saatnud. Sellisteks on ühes ta daatumita kogus leiduvad 8 rahvalaulu,⁸⁸ mis on maha kirjutatud J. Jungi teosest.⁸⁹ Mägi on kõnesolevad laulud maha kirjutanud võrdlemisi täpselt, muutes ainult mõningaid sõnu ja värsse; «Pere tütre tantsus» on ta sõna «pook» asendanud «polkaga», mille tõttu laul on ka sisuliselt täiesti muutunud.⁹⁰

Kõigi üleskirjutuste üksikasjaline kriitiline analüüs ei saa muidugi kuuluda käesoleva töö raamidesse. Õelduga olgu vaid rõhutatud vajadust Mäe kirjapanekute kasutamisel suhtuda neisse tarviliku kriitikaga, peale laulude muidugi ka juttudesse, lühivormidesse, uskumustesse, kommetesse jm. Samal ajal aga tuleb alla kriipsutada, et saadetiste hulgas leidub palju häid, usaldatavalt kirjapandud rahvajutte, eriti kohta- ja rahvausundilisi muistendeid.⁹¹ Sama võib öelda ka tema üleskirjutatud lühivormide kohta.⁹² Head materjali on ta kirja pannud etnograafiliste kirjeldustena.⁹³

Kuid tema juttudes leidub ka ilmselt improvisatsioonilist, nagu näiteks «Kangrude väli e. Kalevi väli», «Killemägi» jt.⁹⁴ Mõned muistendid («Maailma loomisest», «Koit ja Amarik»)⁹⁵ näivad olevat kirjutatud vastavate F. R. Faehlmanni müütide mõjul. Peaaegu kõikides juttudes, kus tegemist jumalaga, on Mägi selle nimetanud Taaraks, nagu teda tollal tunti pseudomütoloogilises terminoloogias meie muistsele usundile võõra nn. üljumalana, isikulise pärisnimega jumalana. Üldse näib V. Mäele suurt mõju olevat avaldanud rahvusromantiline minevikuindlus. Palju ebausaldatavat leidub ka Mäe nõia-sõnades.⁹⁶

Kuigi V. Mäe kirjapanekutes on võltsitud ainestikku, tuleb tema innukat tööd Saaremaa rahvaluule ulatuslikul kogumisel ja rohkete väärtuslike materjalide talletamisel tunnustavalt hinnata.

EKM*S*-i käsitletava perioodi rahvaluule hulgas oli teiseks suuremaks koguks A. Wahlbergi oma. A. Wahlberg, Helme vallakooli ja hiljem Patküla kooli õpetaja

⁸⁵ Sealsamas.

⁸⁶ KM RO, EKS 4^o5, 372.

⁸⁷ Sealsamas, 371, 402, 39, 739.

⁸⁸ KM RO, EKS 4^o5, 149—156.

⁸⁹ J. Jung, Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. Kodu-maalt nr. 6, Tartu, 1879, lk. 69, 72, 78, 85—87, 88—90, 102, 107 ja 108.

⁹⁰ Jungil:

Mäel:

Kelle pooka lõõnud lokka,

Vaski harja lõõnud vätku?

See on perē tütre pooka,

Talu tütre tarviessa

Vaski harjal valmistatut!

On see pook ta oma tehtud,

Videvikul valmistatud?

Põle see pook ta oma tehtud;

Pook on küla naiste tehtud,

Vabatnaiste valmistatut.

Kele polka lõõnud loka

Vaske rauda lõõnud vätku

se on perē tütre polka

talu tütre tantsimine

Vask on harjal aljaks tehtud

on se polka mis ta tantsib

videvikul veredab

polle se polka mis ta tantsip

se on vana naeste valtsi

vabat naeste labavaltsi.

⁹¹ Vt. V. Mäe saadetised KM RO, EKS 4^o5, 1—64, 317—332, 379—410.

⁹² Sealsamas, 1—64, 335—346, 735—758.

⁹³ Sealsamas, 40, 45, 46, 375—378.

⁹⁴ Sealsamas, 12, 366 ja 367.

⁹⁵ Sealsamas, 55, 56 ja 57.

⁹⁶ Sealsamas, 1—64, 351—378.

ning EKMS-i liige 1876. a. alates, oli Hurda presidendiks oleku ajal üks tema silmapaistvamaid kaastöölisi, kes 70-ndate aastate esimesel poolel saatis Helme kihelkonnast seltsile rohkesti rahvaluulet, eriti vanasõnu, kõnekäände ja mõistatusi. Olles ise innukas koguja, propageeris ta rahvaluule ja selle kogumise tähtsust Helmes tollal tegutsenud «Kasuliku Seltsi» kaudu ka laiemalt.⁹⁷

Aastal 1888 (nähtavasti peale Wahlbergi surma) saatsid ta sugulased tema dateerimata rahvaluulekogu EKMS-ile.⁹⁸ Millal see kogutud oli, pole lähemalt teada. Arvestades kogu alguses leiduvat Wahlbergi enda poolt kirjutatud kokkuvõtet seltsile kuni 1875. aastani saadetud materjalide kohta, on ilmne, et need kirjapanekud on tehtud hiljem. Kogu suurus on 143 lehekülge ja temas leidub rahvaluule mitmesuguseid žanreid.

A. Wahlberg on üles kirjutanud 88 rahvalaulu, nende hulgas karjase-, õitsi-, orja- ja kupja-, kosja- ja abielu-, mardi-, mängu-, sõja-, kiige-, nalja- ja vaeslapselaule ning laule laulust. Tema kogutud jutud kuuluvad tolleaegsete paremate ja täielikumate üleskirjutuste hulka. A. Wahlberg oli neid tollal veel nii väheseid kogujaid, kes püüdsid kogutavat üles märkida murdekeeles, nii nagu rahvas tegelikult jutustas ja laulis. Nii on tema kogutud laulud üles märgitud murdekeelsetena, samuti osa rahvajuttudest.

Wahlbergi kogu väärtust täiendavad arvukad vanasõnad ja kõnekäändud ning mõistatused.

Nõva koolmeistrilt Jaan Truusmannilt 1888. a. saadud 125 rahvalaulu ja Nõva pulmakombestik on kirja pandud Risti kihelkonnast Nõva vallast. See on käsitletaval perioodil ainukeseks teadaolevaks saadetiseks, mille eest EKMS raha maksis,⁹⁹ nagu juba eespool märkisime. Hiljem on J. Truusmann kogunud ainult Hurdale.

J. Truusmanni kogu sisaldab nii regivärsilisi kui ka lõppriimilisi laule. Viimaseid on üsna rohkesti, umbes $\frac{1}{3}$ kõigist lauludest. Truusmanni üleskirjutatud laulude rahvaehtsuses ei teki kahtlusi. Tuleb ainult märkida, et selle kogu huvitava iseärasusena torkab silma vanade keelevormide suhteline vähesus regivärsilistes lauludes (vähe on vanu käändelõppe, ei kohta kusagil näit. lõppu *-maie*). Võib kõnelda ka paralleelismide vähesusest. 118 laulu, seega peaaegu kõik, on üles kirjutatud üheltainsalt Nõva laulikul, tollal üle 40 aasta vanuselt Miina Kõrvemannilt, kelle laulurepertuaarile ülalmärgitud jooned on seega iseloomustavad. Paljude tema laulude iseärasusena märgitagu veel üht iseloomulikku võtet — sagedast värssi alustamist sõnaga *ja*, näiteks:

heinad ette annetakse
ja kaerad ette kannetakse
isi sind tuppa viiakse
ja iste all annetakse
ja padi sinna peale pannetakse
ja laud sul ette tõstetakse.

Silmapaistvaks rahvaluule kogujaks tol perioodil oli Jüri Orgusaar, pärit Kolga-Jaani kihelkonnast Võisiku vallast. Juba umbes 20-aastase noorukina, õppides Riia rahvakooliõpetajate seminaris, oli Orgusaar aastail 1876—1878 kogunud kodukihelkonnas rahvaluulet ja neist J. Hurdale saatnud «kolm kimpu», kokku 226 rahvalaulu. Peaaegu kõik nad avaldati «Vana Kandle» II osas. Lõpetanud kooli, oli Orgusaar õpetajaks Sangaste vene kihelkonnakoolis Kuigatsis, täites ka köstri ülesandeid.

Mingisugustel põhjustel on Orgusaarel kui rahvaluulekogujal hiljem kontakt J. Hurdaga katkenud ning tema nime leiam 80-ndatel aastatel ainult EKMS-i rahvaluulekogujate hulgast. Ajavahemikus 1886—1888 on ta seltsile rahvaluulet saatnud 11 korda. Pärast seda on ta tegevus rahvaluulekogujana nähtavasti üldse lõppenud.

⁹⁷ KM RO, ERA II 29, 783.

⁹⁸ EKMS-i aastaraamat 1888, lk. 84.

⁹⁹ J. Truusmann sai oma kogu eest 9 rubla 26 kopikat.

80-ndatel aastatel oli Orgusaare tähelepanu suunatud peamiselt rahvajuttude kogumisele. Neist on ta kirja pannud 32 teisendit.

Orgusaare rahvajutud kuuluvad parimate üleskirjutuste hulka. Siin on häid naljan-deid ja satiirilisi muinasjutte, kus tegelasteks on kirikuõpetajad, mõisahärrad, köstrid, rehepapid («Õpetaja siad», «Sitane sõrm» jt.), häid imemuinasjuttude teisendeid («Imelik sõrmus», «Sinel, rahakott ja lutusarv», «Kuldkaas» jt.), olustikulisi muinasjutte («Suur Laos ja veike Laos», «Poja müümine», «Suured meistrid» jt.), loomajutte («Hundi loo-mine», «Vares ja harakas» jt.), kummituslugusid («Öösene nähtus kirikus», «Herra käib kodus» jt.). Kuigi tollal ei saanud veel juttu olla täpsest sõna-sõnalisest üleskirjuta-misest, tundub ometi, et Orgusaar on püüdnud oma jutte kirja panna võimalikult nii, nagu ta neid kuulis. Tema juttudes on rohkesti rahvapäraseid väljendeid ning murde-sõnu, linnu- ja loomahäälte imitatsioone ning teiste üleskirjutustega võrreldes tundu-valt rohkem otsest kõnet. Kogumisanndmete osas on aga tema saadetised puudulikud, nagu see oli üldiselt iseloomulik kõigi tolleaegsete kogujate tööle.

80-ndate aastate teisel poolel jätkas Orgusaar vähesel määral ka rahvaviiside kogumist, ja nagu tabelist nähtub, on kirja pannud teisingi rahvaluule liike — vana-sõnu ja kõnekäände, rahvalaule, uskumusi ja kombestikku.

Võiks siinkohal veel märkida, et J. Orgusaar oli ühtlasi silmapaistev deklamaator, kes EKMS-i võidupidudel korduvalt pälvis kiitust eriti eesti rahvalaulude suurepärase esitajana.

Tolleaegsest kogumistööst kõneldes peatugem veel põgusalt mõningate paremate kogude juures. Nii näit. väärib esiletõstmist 86-st rahvalaulust koosnev kogu, mis on moodustatud kahest saadetisest.¹⁰⁰ Koguja nimi polnud seni teada. Võrreldes käekirju, õnnestus autoril selgitada, et nende laulude kogujaks oli Simuna kihelkonna Võivere valla koolmeister H. Böckler, kes hiljem oma üleskirjutusi on mõnelgi korral J. Hurdale saatnud. Böckleri kõnesolevates saadetistes on meil tegemist heade, usalda-tavalt kirjapandud rahvalauludega.

Väärtuslikuks koguks on ka L. ja A. Kase poolt juba 1872. a. üles kirjutatud 36 karksi pulmalaulu (kogu lõpus leidub veel üks kadrilaul). Halliste kihelkonnast Kaubi vallast Kõrgemäe talust pärinev peretütar Leena Kase on juba 60-ndate aastate lõpul hulgaliselt ja oskuslikult kirja pannud häid Karksi ja Halliste kihelkonna rahvalaule.¹⁰¹ Teise initsiaali taga oli Leenast seitse aastat noorem õde Ann.¹⁰² On teada, et nii Leena kui ka tema isa Annus Kase kuulusid tuliste Jakobsoni pooldajate hulka; ka EKMS-i astusid nad alles pärast Hurda sealt lahkumist. Näib olevat tõenäoline, et olles Hurda-vastaselt meelestatud, ei saatnud Leena Kase selle tõttu oma kogutud rahva-laulegi J. Hurdale¹⁰³ ning isegi juba 1872. a. kirjapandud pulmalauludki sattusid ilm-selt seetõttu EKMS-i alles 1888. a.

Lõpuks mainigem veel T. Kiimanni kogu, mis pärineb Pilistverest 1889. a. ja sisaldab laule, jutte ning mõistatusi. Kogus leidub regivärsilise rahvalaulu mitmesugu-seid liike, mis valdavalt kõnelevad just poiste ja neidude elust. Juttudest on rohkem kirja pandud muistendeid.

Koguja on oma tööd teinud silmanähtava hoolega. Tema püüdest jututekste kuuldu järgi võimalikult rahvapäraselt üles märkida kõnelevad neis leiduvad rahva-likud väljendid ja muresõnad. Pikemate jututeisendite kõrval esineb tal ka lühemaid, konspetsiivsemaid. Sealjuures on ta toetunud J. Kunderi soovile, «et kõik peaks üles tähendatud saama, mis vana vara moodu välja näeb, olgu paljas alustus ehk

¹⁰⁰ KM RO, EKS 4^o5, 101—148 ja 829—868. Esimesel korral on saadetud 53, teisel 33 laulu.

¹⁰¹ Sore laulu. Halliste ja Karksi kihelkonnast kohalise keelemurde järele üles-kirjutama hakanud 1868 aastal L. Kase (KM RO, H, Kase). Sisaldab 295 rahvalaulu, vanasõnu ja mõistatusi, linnulaulutähendeid, rahvamängude kirjeldusi, uskumusi ja kombeid.

¹⁰² Leena oli abielus talurentniku Jaak Kauriga, Ann aga ajakirjaniku Jaan Lipuga.

¹⁰³ Nagu selgub ühest J. Jungi kirjast, kes L. Kaset isiklikult tundis, olevat L. Kase saatnud oma laule K. A. Hermannile ja J. Kapi kaudu C. R. Jakobsonile. — J. Jung — J. Hurdale 23. XI 1878: KM KO, f. 43, m. 6 : 30.

lõpetus».¹⁰⁴ J. Kunder oli nimelt see, kes 1888. a. EKMS-is esimesena juhtis konkreetsemalt tähelepanu mõnedele rahvajuttude kogumise nõuetele, rõhutades, «et jutt truult saaks üleskirjutatud ning et üleskirjutajad selle peale ei vaataks, kas rahva seas terve jutt või ainult üks jagu temast elab ja poolikud jutud niisama ka üles kirjutaksivad».¹⁰⁵ Seega oli siin esmakordselt kõneldud jutufragmentide kirjanepaneku vajadusest.

Need olid muidugi alles esimesed sammud kogumisenõuete formuleerimisel ja esitamisel. Nende üksikasjalisest ja järjekindlast propageerimisest ei saa tollal, nagu EKMS-i tegevuse esimeselgi perioodil, veel kõnelda, — piirduti ainult siin ja seal aeg-ajalt tehtavate üksikute märkustega. Mis puutub tolleaegsetesse kogujatesse, siis on valdav enamik neist oma ülestähendusi teinud usaldatavalt. Ilmsetest võltsimistest, omapoolsest ilustamisest-täiendamisest võib juttu olla ainult mõne üksiku koguja puhul.

Nii tuleb peale V. Mäe kõnelda veel paarist kogujast, kelle laulud pole usaldatavad. Üks nendest on H. Lindeberg-Pärnamägi Pülistverest. Tema laulude üleskirjutused¹⁰⁶ on n. ö. improvisatsioonid rahvalaulu ainetel. Toogem näiteks mõned algused: «Neiukene noorukene / sinisilma linnukene / puna palge piigakene / sina lahke lillekene / kas sa lubad mulle tulla...»; «Joogem, joogem vennikesed / kastkem keelta kallikesed / kunni tõuseb sõrga soosta / sõrga soosta, märga maasta...»; «Kui on viidud neiukene / käher peaga kaunikene / neiukene noorukene / ilus õitsev lillekene...» jne.

Samuti on mõned J. Bocki saadetud rahvalaulud¹⁰⁷ segatud koguja omloodud värsisidega, nagu «kuldas ei õnne ilmumassa / kuldas ei armu asumassa / kui ei Taara ehi õnne / kui ta ei armastust asuta» («Kadund laps») või «poeg läks kaugel kosjemaie / tuule turjal tuiskamaie, / pilve seljal sõitemaie» («Minija»).

M. Jaanus Põltsamaalt on rahvausundilist muistendit «Metshallijadest»¹⁰⁸ kirjanduslikult töödeldud, toonud sisse sellised nimed nagu Võitleja, Metsavaim, Vana Taat, Hiavaim ja püüdnud stiili viimistleda («Ohtu oli jälle käes; päike kumardas looja minnes kuud, kes nüid oma vahi ametit peale hakkas; tuule õhk on vait ja soe kevadine õõ lautas oma tiivad üle looduse»). Pseudomütoloogilisi nimesid, ilmselt kogujate omapoolsete lisandustena, leiame J. Saunamehe¹⁰⁹ ja H. Kääri¹¹⁰ saadetistest.

Kui rahvalaulude kirjanepanekul oli siiski juba üldiseks kujunemas kinnipidamine teksti (nii sisulise kui vormilise külje) usaldatava ülesmärkimise nõudest, siis rahvajuttude osas peeti tollal oluliseks ainult süžee ülesmärkimist. Jutu täpne noteerimine esitamise järgi ei tulnud veel kõne alla. Vastavalt võimetele ja oskusele (ka kirjaoskuse tase omas tollal küllalt olulist tähtsust!) tegid ühed oma üleskirjutusi paremini, s. o. täpsemalt ja rahvaomasele esitusele sootuks lähedasemalt kui teised. Seepärast ongi erinevate kogujate tekstid erineva kvaliteediga. Ühed on püüdnud üles kirjutada murdekeeles (näit. V. Kiudosk, A. Wahlberg), teised küll kirjakeeles, kuid rahvapärasele esitusele võimalikult lähedaselt (näit. J. Orgusaar, T. Kiimann), kolmandad aga stiili kirjanduslikult lihvida püüdes, nagu nägime M. Jaanuse puhul, neljandad lihtsalt nii, nagu nad parajasti oskasid. Olulise tegurina tuleb arvestada ka seda, et soov näha oma kaastööd trükituna «Oma Maas» on nähtavasti mõndagi kogujat ajendanud kirjanepanekuid ilustama-täiendama nii sisuliselt kui ka vormilisest küljest.

Mis puutub kogutud materjalidele kogumisandmete lisamisesse, siis toimus see veel üsna lünklikult. Kõige täielikumalt on seda tolleaegsetest kogujatest teinud

¹⁰⁴ KM RO, EKS 4⁵, 804.

¹⁰⁵ «Oma Maa» 1888, nr. 2, lk. 58.

¹⁰⁶ KM RO, EKS 4⁵, 165—172, 175—177; H I 7, 704.

¹⁰⁷ KM RO, H, Jõgever 2, 19—34.

¹⁰⁸ KM RO, EKS 4⁵, 281—284.

¹⁰⁹ Sealsamas, 245—250. J. Saunamees oli J. Jutt'i pseudonüüm.

¹¹⁰ KM RO, H, Jõgever 2, 53—60.

T. Kii mann, kes iga üleskirjutuse juurde on lisanud andmed kellelt, kust ja millal on kuulnud, samuti on ta ära märkinud mõnede jutustajate-laulikute vanuse.

*

Tehes kokkuvõtet, tuleb ennekõike märkida, et pärast J. Hurda lahkumist EKMS-ist on seltsi poolt kogutud rahvaluule hulk tunduvalt suurem, kui seda seni ainult köite EKS 4^o5 järgi on arvatud. Nagu eespool nägime, lisandub sellele rahvaluulet köidetest H I 7; H, Jõgever 2 ja 3 ning üks saadeti köitest H II 65. Sellest hoolimata aga ei küüni kogutud materjali hulk eelnenud perioodil kogutule ligilähedalegi. Kui Hurda ajal oli selts kogunud rahvaluule üle 5000, siis nüüd oli neid saadud vaevalt 700, rahvajuttude osas on vastavad arvud üle 400 ja üle 200, mõistatuste osas üle 1000 ja ligi 700, vanasõnade ja kõnekäändude osas üle 5000 ja üle 1000.

Ei saa olla kahtlust, et seltsis andis tunda sellise silmapaistva organiseerija puudus, nagu seda oli olnud J. Hurt. Ei M. Veske, J. Kunder ega ka J. Jõgever suutnud tõusta tema töö vääriliseks jätkajaks. Kuigi avaldati tolle aja tingimustes küllaltki head kogumiskavad ja tehti väärtuslikke ettepanekuid organisatsioonilise töö parandamiseks, puudus ometi see üks kindel ja võimetega keskne isik, kes edukalt oleks suutnud jätkata tema hoolde usaldatud kogumistööd. Tehtud ettepanekud ja algatatud mõtted ning püüded seltsi eelmisel perioodil juurdunud kogemusi taaselustada (kaastööliste võrgu organiseerimine), jäid ellu viimata. Soiku jäi ka rahvaviiside kogumise kiiduväärt mõte.

J. Jõgever, kelle teeneks on eespool vaadeldud rahvaluule kokkumuretsemine ja selle hoolikas säilitamine, ei olnud suuteline rakendada kõiki neid võimalusi, mida selts oleks võinud pakkuda kogumise hoopis laialtuluslikumaks organiseerimiseks. Ta ei osanud sellele tööle tõmmata kirjanduskomisjoni ega seltsi laialdast liikmeskonda, ei kasutanud seltsi kogumise propageerimise tribüünina ega kogujate rahalisel hüvitamisel, mis oleks võimaldanud kogumistööd elavdada. Pidevamat kontakti seltsil kogujatega polnud; see kujunes Jõgeveril ainult V. Mäega. Võib öelda, et kogumise organiseerimisel oli «Oma Maal» olulisem osa kui seltsil. Jõgeveri tegevust tuleb vaadelda rohkem isikliku huvi avaldusena, mille eesmärgiks oli kogutu kohene publitseerimine.

Kuid oleks vale arvestamata jätta EKMS-ist puhkenud sisetülide ja koguni omavahelise väiklase intriigitsemise negatiivset mõju rahvaluule kogumisele ning selle kogumise organiseerimisele. Ei tohi nimelt unustada, et Hurda ja tema poolehoidjate lahkumine seltsist kajastus ka kohapeal kihelkondades: paljudki tema poolehoidjad jäid edaspidi kogumistööst eemale või ei saanud oma kogutud materjale seltsile ning kogujate võrk lagunes. Endises ulatuses ei suutnud teda enam taastada ei Veske ega Jõgever, kellel puudus üha enam pisiintriigitsemisest killustatud ning peaülesannetest kõrvale kalduva seltsi toetus.

Teiseks põhjuseks, miks kogumine soikus, oli see, et 1888. a. alustas J. Hurt oma suurokogumist. Vahepealsetel aastatel pärast seltsist lahkumist oli ta käinud ise rahvaluulet kogumas ja organiseerinud selleks ka Eesti Üliõpilaste Seltsi kaudu üliõpilasi. 1888. a. avaldas ta oma üleskutse «Paar palvid...», millele algusest peale väga elavalt reageeriti. See kinnitab, et J. Hurt oli seltsi esimesel perioodil suutnud endale saavutada laialdase tunnustuse «vanavara» kogumise organiseerijana, kelle uuele üleskutsele massiliselt järgniti.

Siiski suutis EKMS ka oma tegevuse viimasel perioodil meie rahvaluule varasalvi mitmesaja väärtusliku leheküljega hinnatavalt rikastada.

О СБОРЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ МАТЕРИАЛОВ ОБЩЕСТВОМ ЭСТОНСКИХ ЛИТЕРАТОРОВ В 1882—1891 ГОДАХ

В. Мялк

Резюме

Вопросы сбора фольклорных материалов Обществом эстонских литераторов в 1882—1891 гг. до сих пор не получили сколько-нибудь подробного освещения в эстонской фольклористике. Названный период можно разделить на два этапа. Первый охватывает 1882—1885 гг., когда работой по сбору фольклора руководил в Обществе выдающийся эстонский языковед и фольклорист М. Веске. Однако как организатор работы по сбору и обработке материалов народного творчества М. Веске никак не может сравниться с Я. Хуртом. Из фольклорных материалов, собранных во времена М. Веске, до нас дошло очень немного. О работе, проводившейся в ту пору, можно узнать только из протоколов Общества, как опубликованных, так и рукописных, и из личной переписки современников. Из указанных материалов явствует, что в ту пору фольклорный материал для Общества собирало 25 корреспондентов. Точных данных о материалах, собранных ими, нет.

Именно в это время, в 1883 г., на одном из заседаний Общества был более настойчиво, чем до сих пор, поднят вопрос о необходимости сбора эстонских народных мелодий. Однако на этот призыв А. Томсона откликнулось лишь несколько собирателей.

Второй этап включает 1886—1891 гг., когда фольклорной работой Общества руководили Я. Йыгевер и Ю. Кундер, опубликовавшие в 1886 г. свои планы сбора фольклорных материалов. Особого внимания заслуживает план Ю. Кундера.

С момента отъезда Кундера из Эстонии (1886 г.) и вплоть до прекращения деятельности Общества всю тяжесть фольклорной работы нес на себе Я. Йыгевер. Все усилия последнего были подчинены одной твердой цели — публикации материалов эстонского народного творчества в крупном труде, получившем название «Эстонская старина». Важную роль в деле сбора фольклорных материалов играла издававшаяся Йыгевером газета «Ома Маа» («Своя страна»), публиковавшая часть присылаемых ей фольклорных материалов.

Я. Йыгевер тщательно сохранял и нумеровал поступившие в 1886—1891 гг. фольклорные материалы. После роспуска Общества он переслал их Я. Хурту (1893 г.). Большая часть их собрана в томе ин-кварто (EKS 4°5), представляющем собой 10-й, и последний, том собрания фольклорных материалов Общества эстонских литераторов. Остальные материалы помещены в собрании Я. Хурта, в томе ин-folio (H I 7), и в двух томах различного формата собрания Йыгевера (H, Jögeveg 2 и 3). Помещение материалов в различных по формату сборниках было обусловлено, по-видимому, разным форматом бумаги, которой располагало Общество. Все названные материалы хранятся в фондах Литературного музея им. Фр. Р. Крейцвальда АН Эстонской ССР.

Из сказанного следует, что количество фольклорных материалов, собранных Обществом эстонских литераторов в 1886—1891 гг., т. е. после ухода из него Я. Хурта, значительно больше, чем это предполагалось до сих пор. Эти материалы включают 653 народные песни, 228 народных сказаний, 683 загадки, 1155 пословиц и поговорок, 4 звукоподражания, 8 народных игр, 32 заклинания, 506 описаний поверий и обычаев, 5 описаний народных медицинских средств, 12 народных мелодий и различные другие материалы. Все это не идет ни в какое сравнение с материалами, собранными в предшествующий период (1872—1881).

Сбором материалов народного творчества занималось в это время 49 человек, присылавших материалы из 40 приходов. Ни один из них, за исключением двоих, в предшествующий период не работал. Наиболее примечательными среди собирателей были В. Мяги, А. Вальберг, Я. Труусман, Ю. Оргусаар, Х. Бёклер, Л. и А. Каски и Т. Кийман. Самый интересным из этих людей был В. Мяги, малообразованный, но с культурными интересами бобыль с острова Сааремаа, записавший большое количество фольклорных материалов своего родного острова. Среди записей В. Мяги имеется много ценных материалов, но имеются и такие, оригинальность которых вызывает сомнения.

Как в предшествующий период, так и теперь собранные материалы сопровождалось недостаточным количеством сведений о месте, времени и лице, у которого они были фиксированы. Более или менее точно записывались лишь народные песни, что же касается сказаний, то здесь можно говорить лишь о фиксации сюжета.

Ни один из организаторов сбора фольклорных материалов (Веске, Кундер, Йыгевер) не сумел поднять эту работу на ту высоту, на которой она находилась

в предшествующий период. Можно с уверенностью сказать, что одним из тормозящих факторов служили здесь и внутренние разногласия, возникшие в это время в Обществе.

Начиная с 1888 г., т. е. с того момента, когда Я. Хурт приступил ко всеохватывающему сбору фольклорных материалов, Общество эстонских литераторов как центр, организующий сбор материалов народного творчества, полностью потеряло свое значение.

*Институт языка и литературы
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
7. X 1959

SAMMELN DER VOLKSDICHTUNG IM ESTNISCHEN LITERÄRISCHEN VEREIN IN DEN JAHREN 1882—1891

V. Mäik

Zusammenfassung

Das Sammeln der Volksdichtung im Estnischen Literarischen Verein in den Jahren 1882—1891 ist in der estnischen Folkloristik bisher nicht näher betrachtet worden. Diese Periode kann in zwei Etappen geteilt werden. Die erste umfasst die Jahre 1882—1885, als die folkloristische Arbeit vom hervorragenden Folkloristen und Sprachforscher M. Veske geleitet wurde. In organisatorischer Hinsicht und als Ordner und Konservator des gesammelten Materials kann M. Veske wohl kaum mit J. Hurt verglichen werden. Von der unter seiner Leitung gesammelten Volksdichtung ist uns sehr wenig erhalten. Angaben über gemachte Arbeit finden sich bloss in den Protokollen des Vereins, — sowohl den gedruckten als auch den handschriftlichen, — und im diesbezüglichen Briefwechsel. Aus diesen Dokumenten ist zu ersehen, dass in den Jahren 1882—1885 Volksdichtung von 25 Mitarbeitern des Vereins gesammelt wurde; es fehlen aber nähere Angaben über das gesammelte Material.

1883 wurde auf einer Sitzung des Vereins die Frage des Sammelns estnischer Volksweisen eingehender von A. Thomson behandelt. Auf diesen Aufruf haben damals bloss einzelne Sammler reagiert.

Die zweite Etappe umfasst die Jahre 1886—1891, als J. Jõgever und J. Kunder die folkloristische Tätigkeit der Gesellschaft leiteten. Beide veröffentlichten 1886 ihre Pläne der Sammelarbeit, wovon J. Kunder's Plan besonders beachtenswert ist.

Nachdem J. Kunder im Jahre 1886 die Heimat verliess, wurde die Arbeit im Gebiet der Volksdichtung bis zur Auflösung des Vereins von J. Jõgever geleitet. Jõgever verfolgte ein bestimmtes Ziel: eine umfassende Veröffentlichung von Volksdichtung unter dem Titel «Eesti Muinasaeg» («Das estnische Altertum»). Das Sammeln wurde damals sehr wesentlich durch die von Jõgever herausgegebene Zeitschrift «Oma Maa» («Unser Land») gefördert, die von ihren Korrespondenten viel Volksdichtung zugesandt bekam.

J. Jõgever hat die in den Jahren 1886—1891 eingegangene Volksdichtung sorgfältig aufbewahrt und mit laufenden Nummern versehen. Nach Auflösung des Vereins übersandte er das Material in 1893 an J. Hurt. Der grösste Teil davon befindet sich in einem Band in quarto — EKS 4⁵, der das zehnte und letzte Buch der Volksdichtungssammlung des Estnischen Literarischen Vereins bildet. Ein anderer Teil befindet sich in Hurt's Sammlung, im Folioband H I 7, und in zwei Bänden von verschiedenem Format unter der Bezeichnung «Jõgever's Altertümer» (H, Jõgever 2 und 3). Bei der Unterbringung in den verschiedenen Bänden scheint das Papierformat die grösste Rolle gespielt zu haben. Alle diese Materialien werden im Archiv des Fr. R. Kreutzwald-Literaturmuseum der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR aufbewahrt.

Somit ist die nach Verabschiedung von J. Hurt im Estnischen Literarischen Verein gesammelte Volksdichtung viel umfangreicher als früher angenommen. Sie zählt 653 Volkslieder, 228 Märchen und Sagen, 683 Rätsel, 1155 Sprichwörter und Redensarten, 4 Naturlaute, 8 Spiele, 32 Zaubersprüche, 506 Aufzeichnungen über Aberglauben, Sitten und Gebräuche, 5 Aufzeichnungen über Volksmedizin, 12 Volksweisen und verschiedenes andere Material. Es kann dies alles bei weitem nicht mit den Sammlungen der vorigen Periode (1872—1881) verglichen werden.

Am Sammeln des Materials waren 49 Personen aus 40 Kirchspielen beteiligt, und zwar andere als in der vorhergegangenen Periode. Die hervorragenderen waren

V. Mägi, A. Wahlberg, J. Truusmann, J. Orgusaar, H. Böckler, L. und A. Kask, T. Kõnnann. Die interessanteste Gestalt war der Insulaner von Saaremaa V. Mägi, ein ungebildeter, doch in kultureller Beziehung reger Lostreiber, der auf seiner Heimatinsel massenhaft Volksdichtung registrierte, darunter viel Wertvolles, doch auch allerhand Unechtes.

Wie in der vorhergegangenen Periode, so wusste man die gesammelte Volksdichtung auch jetzt nicht mit den erforderlichen näheren Angaben zu versehen. Von einer genaueren schriftlichen Aufnahme des volkstümlichen Textes kann zwar bei den Volksliedern die Rede sein, jedoch nicht bei den Märchen und Sagen, die bloss dem Inhalt nach niedergeschrieben wurden.

Keiner von den im Verein tätig gewesenen Organisatoren des Sammelns (Veske, Kunder, Jõgever) hat es vermocht, die folkloristische Tätigkeit aufs Niveau der früheren Periode zu bringen. Sicherlich übten die im Verein herrschenden Intrigen hier eine hemmende Wirkung aus.

Seit 1888, als J. Hurt das Sammeln der Volksdichtung gross ansetzte, verlor der Estnische Literarische Verein seine ganze Bedeutung als Zentrum der diesbezüglichen Tätigkeit.

*Institut für Sprache und Literatur
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 7. Okt. 1959